

Onzekere hoop

„De toekomst blijft ook nationaal onzeker, maar is — bij goed beleid — niet geheel zonder hoop”. Aldus besluit Dr. J. Zijlstra zijn algemeen overzicht in het jaarverslag over 1976 van De Nederlandsche Bank. Vorig jaar besloot Dr. Zijlstra zijn overzicht met een pleidooi voor een hernieuwde bezinning op het monetaire beleid om de inflatie te voorkomen. Heeft die bezinning plaatsgehad? Het lijkt erop. Aan de voorwaarden van DNB: het terugdringen of op zijn minst het constant houden van de liquiditeitsquote is overigens niet voldaan. Deze quote (het geheel van primaire en secundaire liquiditeiten als percentage van het nationale inkomen) steeg niet minder dan 23% van 37½% tot 41%. Je zou haast zeggen dat de liquiditeitsquote een grootheid is, die zich moeilijk laat beïnvloeden, en die zelf zijn pad kiest. In dat geval is het onzeker of DNB erin zal slagen hem tot 1980 jaarlijks met minstens 1 punt te doen dalen, zoals het voornemen is.

Toch is Dr. Zijlstra — ik herhaal. — niet geheel zonder hoop. Die hoop is gegrondvest op de economische ontwikkelingen gedurende het afgelopen jaar en op ramingen van het Centraal Planbureau voor 1977. De inflatie daalt, het financieringstekort van de overheid bleef achter bij de verwachtingen, en het overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans handhaaft zich met als gevolg een sterke gulden; allemaal zaken waarvan bankmensen houden. Natuurlijk zijn er ook negatieve punten aan te wijzen. Zoals gezegd de liquiditeitsquote en dus de geldhoeveelheid stegen fors. De oorzaak daarvan ligt in de particuliere sector. Dr. Zijlstra kondigde daarom een kredietrestrictie aan. Daarnaast zijn volgens hem de vooruitzichten voor de wereldeconomie nevelig geworden vanwege de aarzeling in de economische groei in de tweede helft van 1976. Indien die aarzeling een definitieve onderbreking van de tijdelijke lijn is, zal Nederland worden meegesleurd in een nieuwe wereldrecessie. Herstel van de werkgelegenheid kunnen we dan wel vergeten. De uitalingen van de directeur van het Centraal Planbureau, twee weken geleden, zijn wat dat betreft niet hoopvol.

Het stemt tevreden dat Dr. Zijlstra zich niet overgeeft aan lange-termijnbespiegelingen. Zijn gegeven is het heden. Dat heden geeft bij goed beleid kans op hoop. Daarmee zijn we bij de tweede onzekerheid aangekomen: wat is goed beleid? Dr. Zijlstra noemt vier geboden waaraan in ieder geval moet worden voldaan: 1. verdere terugdringing van de inflatie; 2. doorzetting van de rendementsverbetering; 3. daling van het financieringstekort van de overheid tot 4 à 5% van het nationale inkomen; 4. terugkeer naar een

mate van geldschepping, afgestemd op de trendmatig berekende stijging van het reële nationale inkomen. Of dat gewenste beleid er zal komen, is overigens onzeker.

Met Zijlstra's laatste gebod zijn we terug bij de monetaire bezinning waarvoor vorig jaar werd gepleit. Die bezinning was een reactie op het opkomende monetarisme, thans door Dr. Zijlstra monetaaristisch reveil genoemd. Vorig jaar zette hij uiteen dat in principe de geldhoeveelheid zich zou moeten bewegen overeenkomstig de stijging van het reële nationale inkomen, maar dat er redenen kunnen zijn, daarvan af te wijken, zoals een inzinking van de conjunctuur en een overschot op de betalingsbalans. Dit jaar nadert Dr. Zijlstra meer de monetaaristische visie. Zo maakt hij duidelijk, dat, theoretisch gezien, „het een misvatting zou zijn te menen dat een monetaire doelstelling, geformuleerd in termen van een liquiditeitsquote, iets geheel anders is dan zulk een beleid, gepresenteerd in de vorm van een gewenste groeivoet van de geldhoeveelheid”. Immers, bij een veronderstelde groeivoet van het nationale inkomen naar hoeveelheid en prijzen, wordt de noemer van de liquiditeitsquote vastgepind, waardoor de gewenste liquiditeitsquote een gewenste liquiditeitenmassa wordt. Zien we er even vanaf dat monetaristen liever niet met de liquiditeitenmassa werken, dan is duidelijk dat ook Zijlstra voor een vaste geldgroei-regel is. De opmerkingen hierover zijn niet eerder in een jaarverslag van DNB gedaan.

Nu kan men zeggen, dat dit allemaal theorie is. Het lijkt echter veel op wat in Duitsland in praktijk wordt gebracht. Dr. Zijlstra verkondigt nog een Duitse opvatting, die monetaaristisch aandoet. Op blz. 14 schrijft hij: „Het ware onjuist te menen dat door een expansieve interne politiek van de zijde der overschotlanden de tekortlanden uit hun deficits zouden kunnen worden getild. . . . Het is veeleer zo dat de eerste aanzet van bedoelde tekortlanden moet komen”. Dr. Zijlstra pleit in dat verband voor het nastreven van een sterke valuta. Landen met een sterke munt versterken thans hun exportpositie en houden de inflatie in toom. Waarmee tevens gezegd is dat Nederland niet de bestedingen moet stimuleren om het buitenland te helpen (in Zijlstra's woorden: „De zieken worden niet gezonder door de gezonden ziek te laten worden”). Deze opvatting wijkt af van die van de OECD en het IMF.

De afgelopen tien jaar publiceerde Dr. Zijlstra vnl. pessimistische beschouwingen. Zijn tiende analyse toont aan dat hij ook redelijk optimistisch kan zijn, zonder aan diepgang te verliezen.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Onzekere hoop	401
Column	
Strategische ondernemingsplanning, door Prof. Dr. F. Rogiers	403
<i>Drs. R. F. M. Lubbers:</i>	
Kernenergie	404
<i>Drs. J. K. T. Postma:</i>	
Het Franse Zevende Plan	408
<i>Drs. J. T. W. Alleblas:</i>	
Maatstaven ter beoordeling van de spreiding bij inkomensverdelingen met negatieve inkomens	414
<i>Dr. F. W. C. Blom:</i>	
Kapitaalnoed in de industrie	417
<i>Drs. H. M. Becker:</i>	
Beroemde economen (10). Gustav Schmoller (1838-1917)	419
Ingezonden	
Nederland en de Vezelakkoorden van Genève, door Dr. W. T. Kroese	421
Au Courant	
Terug naar de overlegeconomie, door A. F. van Zweeden	423
Boekennieuws	
Prof. Dr. A. A. Verrijn Stuart: Kwantitatieve aspecten van informatiesystemen, door Drs. R. J. Casimir	424
Mededeling	424

Houd er met uw tijdsplanning vast rekening mee dat ESB volgende week interessante informatie geeft over de economische programma's van politieke partijen.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
 STRAAT:
 PLAATS:
 Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
 Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
 Antwoordnummer 2524
 ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Weekblad van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Adjunct-redacteur-secretaris: L. van der Geest.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
 Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
 Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 88,40 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
 Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945, of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van Bank Mees & Hope NV, Coolingsingel 93, Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,— (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
 Postbus 7021
 Den Haag
 Telefoon (070) 68 17 75 | 23 41 03
 Telex 33101

Stichting
 Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

- Arbeidsmarktonderzoek
- Balanced International Growth
- Bedrijfs-Economisch Onderzoek
- Economisch-Technisch Onderzoek
- Vestigingspatronen
- Macro-Economisch Onderzoek
- Projectstudies Ontwikkelingslanden
- Regionaal Onderzoek
- Statistisch-Mathematisch Onderzoek
- Transport-Economisch Onderzoek

Strategische ondernemingsplanning

De ondernemingen en de ondernemers hebben het de laatste jaren, in het bijzonder sinds het einde van de „golden sixties”, bepaald niet gemakkelijk. Zowel interne processen, als externe omstandigheden brengen de onderneming in toenemende mate in moeilijkheden, en in de crisis die we meemaken, schijnen de ondernemers over onvoldoende mogelijkheden te beschikken om het hoofd te bieden aan nieuwe verwachtingen. Daarom, hoewel Prof. Dr. E. Vanlommel tijdens zijn openingstoespraak zei dat het congres thema beschamend laat komt, mag wel worden aangenomen dat het past in de tijdsomstandigheden.

De Antwerpse organisatoren van dit XIIIe Vlaams Wetenschappelijk Economisch Congres (Antwerpen 22-23 april 1977) kozen als centraal thema „Strategische ondernemingsplanning in een evoluerende omgeving”, hetgeen toeliet over te gaan tot een analyse van de omgevingsfactoren die op de onderneming inwerken en daar conclusies uit te halen voor het reactievermogen van de onderneming. Blijkbaar is de enige gunstige weg die openligt voor de ondernemer de bedrijfseconomische strategische planning, die een effectieve brug slaat tussen de gegevens binnen de onderneming enerzijds en de (zich wijzigende) omgeving anderzijds. Hierbij moet de strategie de richting aangeven van de (voortdurende) aanpassing, terwijl de planning structuur en inhoud van de strategie dient te omvatten.

Bij de omlijnning van de strategische planning kunnen enkele noodzakelijke fasen worden onderscheiden:

- het speuren naar de sterke en zwakke zijden van de onderneming;
- de analyse van de omgeving, ten einde bedreigingen en mogelijkheden te onderkennen, waarbij een verkenning van de sociaal-economische ordening, een algemene en specifieke marktstudie, een technologische prognose behulpzaam moeten zijn;

- het vastleggen van de doeleinden op lange, middellange en korte termijn (zowel kwantitatieve als kwalitatieve, zowel bedrijfseconomische als niet-economische), die het resultaat zijn van een al dan niet expliciet onderhandelingsproces tussen eigenaars-aandeelhouders, bedrijfsleiders, vakbonden, consumentenverenigingen en andere belangengroepen;
- de opstelling van programma's, projecten en budgetten om de gekozen doeleinden te verwezenlijken en de keuze van de in te zetten instrumenten, rekening houdend met de aanwezige en verwachte krachten en de interne en externe besprekingen. Uit de confrontatie met de voorgaande fasen kan dan als conclusie resulteren:
 - groei-strategie door investeringen, marktpenetratie, marktontwikkeling, reconversie, diversificatie of specialisatie;
 - stabiliteitsstrategie;
 - desinvesteringsstrategie;
- overgaan tot de actie, permanent controle-onderzoek en herneming van de procedure.

Het is niet volledig juist te beweren dat de congreswerkzaamheden uitsluitend de tweede fase onder de loep hebben genomen, omdat ook in verschillende referaten (er waren 14 commissies) flarden aanwezig zijn van de andere fasen, waardoor het referatenboek (dat door de N.V. Kluwer in de handel zal worden gebracht) als een up-to-date handboek voor (bedrijfs)economen mag worden beschouwd. De grote verdienste is wel dat een grondige analyse van de omgeving plaatsvond:

- maatschappelijke omgevingsfactoren, waarin de opvattingen t.a.v. de doel-

stellingen en de statuten van de onderneming, de sociale rapportering, de betekenis van belangengroepen en overheidsinterventie, de aanpassing van de organisatie aan bod komen;

- economische omgevingsfactoren, waarbij speciale aandacht gaat naar de nieuwe schaarsten (grondstoffen, energie, ruimte) en vermoedelijke structuurveranderingen van de behoefte- en consumptiepatronen, en eveneens het concentratiefenomeen en de ondernemingen „in nood” belicht worden;
- de internationalisering van het bedrijfsleven;
- de technologische omgevingsfactoren.

Vele ondernemers, die het congres bijwoonden waren geschokt door de analyse, omdat in zo korte tijd zo veel wijzigingen voor en zo veel taken aan de ondernemingen worden opgelegd, dat de ondernemers zulks onmogelijk zullen kunnen realiseren. Nochtans heeft Prof. Dr. Ph. de Woot, die de feestrede uitsprak, heel duidelijk laten horen dat de wijzigingen, die het gevolg zijn van de huidige crisis, zo grondig zullen inwerken op de ondernemingen, dat de bedrijfsleiders hun economische, sociale en politieke geloofwaardigheid zullen moeten bewijzen door een snel en continu aanpassingsvermogen. Men verwacht van hen de kwaliteit van echte staatslieden, omdat de radicalisering in de verhoudingen, zowel economisch als sociaal hen ertoe zal dwingen. In de eerste plaats moeten zij een toekomstvisie hebben, waardoor een nieuwe sociale consensus mogelijk moet worden gemaakt.

Kernenergie

DRS. R. F. M. LUBBERS

De afgelopen jaren staat de kernenergie volop in discussie. Drs. Lubbers, minister van Economische Zaken, behandelt in dit artikel een aantal aspecten: veiligheid, toekomstige behoeften, militaire en internationale aspecten. Zijns inziens zal in de toekomst in Nederland kernenergie moeten worden toegepast, al hoeven wij er gezien de sterke aardgaspositie geen haast mee te maken. Kernenergie behoeft volgens hem een zorgvuldige aanpak in internationaal verband. Nederland dient daarbij een positieve rol te spelen.

Het is inmiddels al weer ruim twee en een half jaar geleden dat in de *Energienota* het beleid van het huidige, nu demissionaire, kabinet ter zake van de kernenergie werd uiteengezet.

De analyse welke in de energienota leidde tot het oordeel dat de toepassing van kernenergie in beginsel zeer grote voordelen zou opleveren, geldt nog steeds. Tegelijk werd in diezelfde nota gepleit voor een aanpak, waarbij aan de hand van het voornemen in de jaren tachtig tot een *bescheiden program aan kernenergie* te komen, alle problemen bestudeerd zouden worden die zich bij een toepassen in die omvang zouden kunnen voordoen. Dat beleid is in die zin geslaagd dat inderdaad dat werk gedaan is. Dat geldt dan zowel voor de befaamde rapporten ter zake van de veiligheidsaspecten als wat betreft de organisatie van een noodzakelijk geacht kernenergiemonopolie in Nederland. Al die studies en voorbereidingen hebben als resultaat opgeleverd dat daar geen aanleiding in gevonden kan worden terug te komen op het voornemen 3.000 MW additionele kernenergiecapaciteit in Nederland in de jaren tachtig te installeren.

Toch zijn er geen bouwbesluiten genomen en een definitief standpunt is — al is inmiddels ook de planologische procedure gestart — voorbehouden aan het volgende kabinet. Wanneer men de programma's leest waarmee de politieke partijen nu de verkiezingen ingaan, moet men vaststellen dat een definitief besluit tot bouw geen eenvoudige zaak zal zijn.

Bij het gegeven dat tijdens deze kabinetsperiode geen definitief groen licht — zelfs niet voor een bescheiden program — is gekomen, passen twee constatering.

De eerste is dat de vertraging in de groei van het elektriciteitsverbruik het aanvaardbaar maakte tot een opschuiving van alle nieuwbouwvoornemens van zeg drie jaar te komen. Het recent publiek geworden concept-elektriciteitsplan geeft aan dat in de periode, benodigd om een grote centrale voor te bereiden en te bouwen, in feite slechts één nieuwe grote eenheid is gepland. Voorlopig is daarbij uitgegaan van één grote koleneenheid in Dordrecht (afgezien van een reeds lang voorziene relatief kleine uitbreiding in Harculo en een eventuele uitbouw van de PEN-centrale in Noord-Holland om mee te „groeien” met het beschikbaar komende Hoogovogas).

Tot 1985 in feite slechts de behoefte te hebben aan één additionele grote eenheid heeft alles te maken met een zekere overcapaciteit nu; een logische consequentie van het feit dat rond 1970, toen voor deze jaren gepland werd, nog uit-

gegaan moest worden van een aanzienlijk grotere toename van het elektriciteitsverbruik. Nu past zo'n kolencentrale op zich zelf in het streven naar diversificatie met een vergroting van het kolenaandeel bij de elektriciteitsopwekking. Toch is het — zelfs bij alle nieuwe technieken gericht op het voorkomen van milieubelasting — interessant te zien dat tegen een additionele kolencentrale kennelijk veel minder bezwaren verwacht worden, dan tegen een kerncentrale.

Dat leidt als vanzelf tot de tweede constatering. De anti-kernenergiehouding is in de laatste jaren eerder versterkt dan verzwakt. Geheel verrast behoeft men daarover niet te zijn. Zelf wijdde ik in de energienota een paragraaf aan het politieke vraagstuk van de maatschappelijke aanvaarding. Deze invalshoek bestond toen in het buitenland praktisch nog niet; sindsdien is dit vraagstuk echter in tal van landen actueel geworden. Te meer reden is er tot een nadere evaluatie te komen.

Is toepassing van kernenergie veilig?

Op verzoek van de regering zijn indringende studies gedaan naar de risico's van defecten in kernenergiecentrales en meer in het algemeen naar de mogelijke schadelijke gevolgen van radio-activiteit in de verschillende fases van de splijtstofcyclus. Het zou te veel een oratio pro domo worden uitgebreid op deze studies in te gaan. Ik volsta met de conclusie die de regering uit de studies getrokken heeft, nl. dat daar geen aanleiding in kan worden gevonden geen kernenergie toe te passen.

Toch zijn er, waar het de maatschappelijke aanvaarding betreft, enkele belangwekkende feiten te constateren. De eerste daarvan is dat door velen zorgvuldige studies naar de veiligheid verstaan worden als een bewijs dat het kennelijk *niet* veilig is. Helemaal onbegrijpelijk is deze reactie niet. Wij kennen dit verschijnsel ook wel elders. Indien bijvoorbeeld de justitie een onderzoek instelt, neemt men al gauw aan dat er dan wel iets mis zal zijn; resp. wordt het onderzoek zelf al gauw als een soort bewijs daarvoor beschouwd.

Dat neemt natuurlijk niet weg dat het erg problematisch wordt voor hen die verantwoordelijk zijn iets nauwgezet te onderzoeken en daarbij ook weer nieuwe verbeteringen voor resterende problemen aan te dragen, indien juist dat werk contra-productief lijkt te zijn. Als politicus zal men deze handicap zorgvuldig moeten incalculeren. Ditzelfde verschijnsel zal ook wel in andere gevallen dan de kernenergie

zichtbaar worden. Zelf reken ik het tot een onvermijdelijk probleem als men inderdaad mikt — wat ik doe — op voldoende maatschappelijke aanvaarding.

Dubieus wordt het overigens wel als de suggestie gewekt wordt dat deskundigen het eigenlijk niet eens zouden zijn. Op dat punt van de kernenergie, dus de vaststelling van de feitelijke risico's bij de elektriciteitsopwekking en de stralingsproblemen in de splijststofcyclus, is er immers vrijwel unanimiteit.

Een tweede feit is dat mede aan de hand van de kern-energie-discussie, duidelijk is geworden dat een hele kleine kans op een groot ongeluk duidelijk anders gewaardeerd wordt, dan een grote kans op een klein ongeluk. Helemaal onlogisch is dit niet, toch lijkt het mij gevaarlijk aan deze benadering geheel toe te geven. Veiligheid verdient over een breed front aandacht. De kans op een zeer incidenteel groot zowel als op vele kleine ongelukken moet worden teruggebracht. Dat geldt voor allerlei gebieden, van de verkeersveiligheid tot de energie-opwekking. Dat geldt voor bestaande zowel als nieuwe, betere technieken. Een voorlopige conclusie lijkt mij wel te moeten zijn dat het verstandig is — wederom uitgaande van de noodzaak van een maatschappelijke aanvaarding — om bij de risico-analyse inderdaad grote ongelukken relatief zwaarder te wegen. Deze materie verdient serieuze aandacht. Intussen hoop ik dat het voor ieder die zich in de materie interesseert, geleidelijk aan duidelijk zal zijn dat ook dan elektriciteitsopwekking door middel van kernenergie wezenlijk veiliger is dan de opwekking via kolen. Deze balans lijkt mij definitief beslist in het voordeel van kernenergie, tenzij men ongelukken bij het winnen en het transport van kolen in het buitenland niet mee zou willen tellen. Een macabere benadering, waarvan ik moet hopen dat niemand deze zal willen volgen.

Dit punt voert als het ware vanzelf tot een belendend vraagstuk, nl. dat het bij kernenergie gaat om een *nieuwe* nog niet op grote schaal ingevoerde technologie. De stelling wordt wel gehanteerd dat men uit een oogpunt van veiligheid nieuwe technieken fundamenteel anders moet waarderen, dan bestaande technieken. Deze stelling, hoe aantrekkelijk op het eerste gehoor ook, is een gevaarlijke. Wat zou zij bij consequente toepassing niet voor slechte gevolgen kunnen hebben op tal van andere terreinen. Neen, de enige eis die men terecht uit een oogpunt van veiligheid en risico's kan stellen, is dat het duidelijk veiliger dan het tot nu toe bestaande moet zijn; en als men wetenschappelijke risico-analyses kritisch wil toetsen aan de hand van praktijk-ervaringen, dan kan dit alleen pleiten voor een geleidelijke invoering.

Intussen verdient uit de ervaring van de laatste jaren wel een andere conclusie getrokken te worden, nl. dat er een essentieel verschil is tussen risico's en angst. Deskundigen menen nogal eens dat een beperkte omvang aan risico's moet corresponderen met een beperkte vrees. Dit hoeft echter bepaald niet het geval te zijn. De combinatie van „er wordt niet voor niets zoveel aandacht gegeven aan de veiligheidsaspecten”, „er is een zeer kleine kans op een fors ongeluk”, en „het gaat om een nieuwe technologie” geeft een voldoende vruchtbare voedingsbodem voor angst en vrees. Het is dan wel een resultante van een publieke discussie, nu eens niet gevoerd door ongelukken, maar door de veel ondoorzichtiger discussie van mogelijke effecten in de toekomst.

Men kan, misschien moet men, kritische vragen stellen over de aanvaardbaarheid van het mobiliseren van de angst. Ik zal dat niet doen en constateer slechts dat ook veilige kernenergie als onveilig kan worden ervaren.

De toekomstdimensie

Het begrip radio-activiteit heeft een magische klank. Dat is niet in de laatste plaats het geval omdat sommige isotopen hun stralingsactiviteit gedurende zeer lange periodes be-

houden. Al geldt dit verschijnsel — in het vakjargon het probleem van de zeer lange halfwaardetijden — slechts voor een zeer klein percentage van de radio-actieve afvalstoffen, toch spreekt het erg tot de verbeelding. Deze problematiek schuilt achter de formule: „Schepen wij toekomstige generaties niet op met niet geheel overzienbare problemen?”.

In feite leven er waar het betreft de toekomstproblematiek twee elementen. In de eerste plaats worden er van tijd tot tijd vraagtekens geplaatst bij het vermogen van deskundigen om toereikend zicht te hebben op bepaalde genetische effecten, dus op veranderingen in de chromosomen van huidige en via de erfelijkheid van toekomstige generaties. Deze kritiek is niet altijd gemakkelijk traceerbaar omdat zij soms op het eerste gehoor betrekking lijkt te hebben op de radio-actieve straling bij de normale toepassing en splijststofcyclus; bij navraag echter verengd wordt tot ongevalsituaties. Alhoewel deze kritiek met dezelfde regelmaat als zij geuit wordt, wordt weerlegd, lijkt de hardheid van de wetenschappelijke bewijsvoering per definitie zwakker naarmate minder experimenteel vaststaat. Het blijft dus een dankbaar aambeeld voor critici om op te slaan, al is het slechts aan enkelen voorbehouden daarbij in zich zelf te gaan geloven.

Veel meer weerklank — en terecht — heeft gevonden de stelling dat er nog geen definitieve oplossing is voor het probleem van het radio-actieve afval. Daarbij gaat het nu met name om het definitieve afval dat overblijft bij de opwerking van gebruikt verrijkt uranium in z.g. opwerkingsfabrieken. Dit probleem heeft een onmiddellijk verband met het vraagstuk van de opslag van radio-actief afval in stabiele geologische formaties. Ook op dit terrein is het goed enige onderscheidingen te maken.

Allereerst is het nuttig te constateren dat het overgrote deel van het radio-actieve afval, of ander afval van hulpstoffen verbruikt bij kernenergiecentrales en daar in een bepaalde graad radio-actief geworden, een beperkte potentieel schadelijke levensduur heeft. Bij het begrip potentieel schadelijk is het goed uit te gaan van het ezelsbruggetje dat de betrokken materie geen wezenlijke risico's meer oplevert als de stralingsintensiteit teruggelopen is tot onder datgene wat in de natuur op bepaalde plaatsen, of in onze samenleving — door allerhande apparaten als bijv. de (kleuren-)televisie — voorkomt.

Gedurende die periode van afbraak is het natuurlijk van belang de materialen goed te beheren, om te voorkomen dat er ongewenst contact optreedt. Daarom is het van belang dat bij opslag niet door bijv. grondwater verspreiding van de radio-activiteit kan plaatsvinden. In brede kring wordt toegegeven dat het hier een overzienbaar en beheersbaar probleem betreft.

Daarnaast is er het zeer langdurige radio-actieve afval dat weliswaar in volume onbeduidend is, doch dat een levensduur van vele eeuwen heeft, en wat betreft enkele isotopen zelfs van veel langer. Dit is uiteraard iets dat zeer tot de verbeelding spreekt. Nu is het altijd goed ook dit vraagstuk weer zoveel mogelijk op te lossen door de kleinste mogelijke volumes, zo zorgvuldig mogelijk op te bergen. Het begrip „definitieve oplossing” begint echter een merkwaardige klank te krijgen. Naarmate men namelijk zorgvuldiger oplossingen vindt, gaat men weer stellen dat het probleem dus kennelijk niet is opgelost.

Hoe dan ook, vast staat dat er ook na geruime tijd radio-actieve stoffen overblijven waarmee mensen zich in de toekomst schade zouden kunnen doen. Dat gevaar wordt dan door sommigen gevreesd als beschavingen uit elkaar zouden vallen. Dit nu is een weinig overtuigend argument. Dan immers zijn er weer vele nieuwe, dan onbegrepen, risico's in de natuur zelve, geheel los van de producten van dan vroegere menselijke beschavingen.

Bij het gehele probleem van de splijststofcyclus, inclusief dat van het radio-actieve afval, dringt zich wel de vraag op of deze problemen niet principieel ingebed moeten worden in een internationale benadering. Nu beschikt de Europese

Gemeenschap wel over de institutie Euratom, maar deze reeds meer dan 20 jaar geleden bij verdrag opgerichte organisatie heeft in feite niet de autoriteit over de gehele splijststofcyclus gekregen.

De militaire aspecten en de jongste voorstellen van president Carter

De overwegende toepassing van kernenergie voor elektriciteitsopwekking is door middel van de z.g. lichtwaterreactoren. Deze verbruiken licht verrijkt uranium. Tot nu toe ging iedereen ervan uit dat het vanwege een *efficiënte* cyclus vanzelfsprekend is, dit verrijkt uranium na gebruik in de centrales als het ware te recyclen, in die zin dat in opwerkingsfabrieken er bruikbaar radio-actief materiaal, waaronder plutonium uit „gedistilleerd” wordt, waarbij er dan slechts restanten van het plutonium in het echte definitieve kernsplijtingsafval overblijven.

Via deze technologie is er dus een rechtstreekse band tussen plutonium voor atoomwapens en de splijststofcyclus zoals die voor vreedzame toepassing van kernenergie gepraktiseerd wordt. Hier is een buitengewoon belangrijk punt aan de orde, dat in feite reeds decennia geleden in discussie had moeten komen. Toen immers na de tweede wereldoorlog de vreedzame toepassing van kernenergie werd bepleit, en toen in de jaren vijftig Euratom werd opgericht, hebben de grote industrielanden willens en wetens een onderscheid gemaakt tussen de vreedzame en niet-vreedzame toepassing.

In feite ware het, gezien de nauwe samenhang die er in technologie bestaat tussen vreedzame en niet-vreedzame toepassing veel beter geweest als *alle* productie en toepassing van radio-actief materiaal onder internationale controle en liefst internationale soevereiniteit waren gebracht. Dit was, hoe begrijpelijk ook, helaas niet mogelijk.

De volgende stap had *kunnen* zijn, dan maar geen vreedzame toepassing van kernenergie te bevorderen. Dit had op basis van een internationale overeenkomst wellicht gekund, maar was geheel begrijpelijkerwijze, niet op te brengen. Het ging er juist om voor militaire doeleinden ontwikkelde technieken voor vreedzame toepassing te gebruiken, zoals dat al met zoveel vindingen was gebeurd. Dat die vreedzame toepassing op zich zelf veilig en aantrekkelijk was, werd toen niet betwijfeld en kan naar mijn oordeel ook nu niet betwijfeld worden. Dat alles neemt niet weg dat, als men in de jaren vijftig ervan uitging dat kernenergie voor vreedzame toepassingen mogelijk en wenselijk was, en als men daarbij uitging van een duidelijke scheiding tussen vreedzame en militaire toepassing, dat er dan in feite twee methodes waren die scheiding zo strak mogelijk te houden. De eerste was de vreedzame splijststofcyclus onder internationale controle te houden. De tweede om de splijststofcyclus zelf een zodanige te doen zijn dat er geen plutonium, zo essentieel voor het vervaardigen van bommen, in het „vreedzaam circuit” zou worden geproduceerd.

Wat betreft het eerste zijn er reële pogingen gedaan. In alle eerlijkheid moet echter worden geconstateerd dat de gehele ontwikkeling van Euratom, IAEA, Zanggerregelingen en Londense „suppliers club”, zo traag is verlopen dat men als het ware steeds achter de feiten aanliep. De noodzaak van de huidige discussie over de voorwaarden waaronder het verantwoord is verrijkt uranium aan Brazilië te leveren, is daar weer een bewijs van. Dat deze internationale controle en beheersing zo moeilijk is verlopen, heeft alles te maken met het sterke streven naar autonomie en eigen baas spelen van betrokken naties, van een vermeende discriminatie, nu ook op vreedzaam gebied door de eerste nucleaire landen, met name de Verenigde Staten, en wellicht het al te argeloos zijn van hen die verantwoordelijk waren voor de controle-instanties.

Evenzovele redenen waarom de internationale controle op de „vreedzame splijststofcyclus” zich zo moeizaam ontwikkelde. Reden te meer moet er dan echter zijn geweest in

de technologie zelf van die vreedzame toepassing cesuren aan te brengen die de non-proliferatie veilig zouden kunnen stellen. In feite gaat het daar om twee punten. Ten eerste het beperkt houden tot een kleine kring van de verrijkingstechnologie. Op dat punt heeft Nederland een rol gespeeld. Het technisch potentieel van Duitsland, Engeland en Nederland is via het verdrag van Almelo zo samenbundeld, dat ieder van de drie landen proliferatie van die kennis kan voorkomen. Daar het alternatieve proces van de gasdiffusie, dat wordt toegepast in Frankrijk, Rusland en de Verenigde Staten, zeer kapitaalintensief is, heeft de bundeling van de ultracentrifugetechniek waarschijnlijk een zeer positieve rol gespeeld bij het voorkomen van proliferatie van die techniek.

Een tweede punt is het plutonium dat vrijkomt in de opwerkingsfabrieken. Het gaat hier niet om een afgeleid risico zoals bij de verrijkingstechniek, maar om een direct risico. Om dat risico moet men een geheel sluitende internationale controle hebben: óf de opwerkingsfabrieken beperken tot die landen die toch al plutonium-naties zijn, óf — en dat is de kern van Carters voorstel — afzien van het opwerken. In diezelfde lijn ligt de wenselijkheid de toepassing van de snelle kweekreactor voorlopig op te schorten, resp. te vertragen. Uit een oogpunt van de wens het gevaar van niet-vreedzame nucleaire toepassing zo klein mogelijk te maken, zijn deze voorstellen evident. Tegen deze voorstellen zijn natuurlijk bezwaren in te brengen. Het meest triviale is dat het kernenergie duurder maakt, omdat men bij niet opwerken nu eenmaal slordiger met het uranium omspringt. Toch geloof ik dat, als men naast de opwerking ook de opslagproblematiek van het radio-actieve materiaal in de beschouwing betreft, de voorstellen van Carter de elektriciteitsopwekking door middel van kernenergie maar weinig duurder maken. Als op die wijze het grote doel van de non-proliferatie wordt gehaald, is het die prijs dubbel en dwars waard.

Intussen zal als een tweede bezwaar tegen Carters voorstellen ongetwijfeld worden aangevoerd dat het een beknutting is van de technologische mogelijkheden van grote landen, die nu nog niet beschikken over opwerkingsfabrieken. Dit nationalistische argument zal bij weerlegging taai blijken te zijn; dat maakt de weerlegging overigens te meer noodzakelijk. Toegeven aan nationalisme betekent immers in evenredige mate vergroting van de proliferatierisico's.

Ten slotte is tegen Carters lijn aan te voeren dat het slordiger gebruik van uranium dat hij in wezen voorstaat, onverbiddelijk tot snellere uitputting van uranium zal leiden. Dat is ongetwijfeld waar; men kan er zelfs aan toevoegen dat de hierdoor eerder stijgende uraniumprijzen de kweekreactoren weer sneller onder economisch handbereik zullen brengen. Toch vind ik ook dit tegenargument niet overtuigend. Bij de veel tragere invoering van kernenergie waarvan men nu, mede door het beleid gericht op energiebesparing, mag uitgaan, is de uitputting van het uranium immers voorshands een zaak die pas over vele decennia enige actualiteit gaat krijgen. Die tussentijd zou benut kunnen worden om tot een internationaal verdrag te komen waarbij ten minste de opwerkingsfase en de snelle kweekreactoren onder volledig en toereikend beheer van een internationaal orgaan komen. Ook een dergelijk idee zal veel verzet ontmoeten van tal van landen; mij komt het echter als volstrekt redelijk voor als men eenmaal vastgesteld heeft dat kernenergie voor de toekomst van de mensheid als zodanig een goede, en wellicht tegelijk onvermijdelijke zaak is.

Wat betreft de Nederlandse situatie pleit de lijn Carter voor een

- (reeds ingezette) vertraging van het snelle kweekreactorproject, resp. het niet bouwen van Kalkar II en het onder Euratom-beheer krijgen van de Franse reactor;
- voortzetting van het ultracentrifugeproject met een via het verdrag van Almelo nauwkeurig afschermen van de daar opgepotte technologische kennis;
- en een bescheiden uitbouw van het elektrisch opwekkingsvermogen door middel van kernenergie.

Waarom eigenlijk kernenergie?

Reeds meer dan twintig jaar geleden, reeds lang voor de Club van Rome werd er, met name in verband met Euratom en geactualiseerd door de Suez-crisis, op gewezen dat West-Europa (en Amerika) wel erg afhankelijk zouden worden van de olieproductie in het Midden-Oosten. Daarom werd het alternatief kernenergie bepleit. De bestuurders bleken echter gemakzuchtig en de economie doorslaggevend. Conventionele centrales leken goedkoper te blijven en daarmee bleven wij het overwegend doen. Toen kwam de eigenlijk al twintig jaar geleden voorspelde oliecrisis. De olieprijsen verdrievoudigden, de strategische afhankelijkheid werd duidelijk aangetoond.

Ondanks de enorme veiligheidseisen die kerncentrales veel duurder maakten dan oorspronkelijk werd aangenomen, werd kernenergie in één klap economisch zeer aantrekkelijk en dat is het ondanks de doorgaande stijging in de bouwkosten heel duidelijk gebleven. Toch dreigt de geschiedenis zich te herhalen. De toepassing van kernenergie in de Verenigde Staten en in de Europese Gemeenschap wordt aanzienlijk vertraagd, en het wordt onmiskenbaar duidelijk dat wij afstevenen op een nieuwe oliecrisis. Van het schone voor-nemen minder afhankelijk te worden van olie-import lijkt noch in de Verenigde Staten, noch in Europa veel terecht te komen. Nu is het niet toelaatbaar een onverbreekelijk en direct verband te leggen tussen minder kernenergie en meer olie-import. Om de situatie te verhelderen daarom ter adstructie het volgende.

Er is veel te bereiken door een vertraging van de groei van het elektriciteitsverbruik, komend uit een tijdvak dat de groei van het energieverbruik sterker was dan die van het nationaal produkt. Het moet mogelijk zijn die trend te doorbreken en in feite gebeurt het al. De meest hoopvolle en tegelijk vergaande stelling vind ik dat Duitsland het nu reëel mogelijk acht de energiegroei over 10 jaar slechts een factor van 0,6 à 0,7 te laten zijn van de groei van het nationale produkt. Dit zal natuurlijk wel enorme inspanningen vergen, met name een scherp opgevoerde isolatie, hogere energierendementen in de industriële sector en — waar de Duitsers minder over spreken — sterke prijsmatige beïnvloeding van het energieverbruik.

Hoe dan ook, het bereiken van de factor 0,6 à 0,7 zal belangwekkend blijken te zijn. Intussen moet daar wel bij worden aangetekend dat de Duitsers en wij ook, ervan uitgaand dat binnen de energiesector het elektriciteitsverbruik veel sterker dan het gemiddelde zal toenemen. Het wordt dan ook niet voor mogelijk gehouden tot een lagere groei in het elektriciteitsverbruik te komen dan de groei van het nationale produkt. In feite gaan wij zelfs uit van een meer dan evenredige groei. In Nederland bijv. van 5% bij een groei van het nationale produkt van 3¼%.

Nu is er ook in de elektriciteitssector nog wel het een en ander te doen aan rendementsverbetering en de bevordering van de total-energy-systemen en wat mij als zeer belangrijk voorkomt, het afdwingen van gecombineerde stadsverwarming en elektriciteitsopwekking. Dit alles moet het mogelijk maken zeker in de jaren 1975 tot 1983, waar wij de mogelijkheid hebben een „slordigheidsachterstand” in te lopen, te komen tot een relatief energie-armere welvaart. Er zal alles aan gelegen zijn deze besparingsprioriteiten in de Westerse economieën met rigoureuze maatregelen af te dwingen.

Hoe belangrijk deze inspanning ook zal zijn, de illusie mag niet gewekt worden dat hiermede het olie-afhankelijkheidsprobleem tot aanvaardbare grenzen zal zijn teruggebracht. Alle berekeningen wijzen op zeer ernstige tekorten in het midden van de jaren tachtig. Een deel daarvan zal zeker worden opgevangen door een gestage uitbouw van de mondiale kolenproductie, maar daartegenover staan ook de toenemende behoeften van de derde wereld. Een overwegend dichtvaren van de Westerse elektriciteitsopwekking vanaf de

jaren tachtig op kolen zal niet wel mogelijk zijn, resp. onverbiddelijk onbetaalbaar blijken voor zwakkere, minder koopkrachtige economieën.

Het beste kunnen wij natuurlijk de situatie in de Gemeenschap overzien. Daar nu dreigen grote onevenwichtigheden in de toevoer. Niet alleen aardgas, maar eigenlijk ook olie zou uitgebannen moeten worden uit de elektriciteitsopwekking. Richtlijnen van de EG werken hier naar toe, en zo zal men bij de benutting van olie moeten gaan komen tot een situatie, waarbij de valorisatie als grondstof of meer in het algemeen het benutten in verder „gekraakte” fracties een veel grotere is.

Het niet of vrijwel niet toepassen van kernenergie in de Europese Gemeenschap zal niet alleen een substantieel economisch nadeel opleveren (in termen van vandaag per kWh 2 à 3 ct.), doch ook onverantwoorde strategische en politieke risico's impliceren. Willen die voorkomen worden dan zullen — naast de bevordering van het conventionele energie-aanbod en de z.g. alternatieve methodes — én forse energiebesparing én de toepassing van kernenergie noodzakelijk zijn.

Het probleem bij dat alles is dat wij spreken over een volgend decennium, maar laten wij vaststellen dat de energiepolitiek van nu bepalend is voor de situatie over 10 jaar en daarna. Een dreigende crisis in 1985 vereist nu actie. Diezelfde noodzaak tot actie nu, omdat de vruchten van die actie toch al vrij ver in de toekomst liggen, is er op het gebied van de z.g. alternatieve vormen van energie-opwekking, resp. benutting; of het nu gaat om warmtepompen, zonne- of windenergie. Het resultaat van die technologische inspanning zal ongetwijfeld slechts zeer langzaam de energiebalans kunnen beïnvloeden. Toch is ieder ½% meegenomen en cumulatief kan het naar de toekomst gerekend, een substantiële bijdrage gaan leveren.

Ook deze weg kan gaan bijdragen tot de zo gewenste overgang naar absolute plafonnering van het verbruik van olie en gas. Een bijkomend voordeel van deze technieken is dat zij in het algemeen kleinschalig zijn. Het nadeel dat zij relatief kostbaar — hier dus relatief arbeidsintensief — zijn, wil ik niet te zwaar wegen; deels niet omdat serieproductie altijd tot zeer sterke kostenreducties heeft geleid, deels omdat een grotere inschakeling van de factor arbeid via de energievoorziening even goed als een voordeel kan worden gezien.

Uit deze fundamenteel positieve benadering en het beschikbaar stellen van fondsen voor alternatieve energie, mag echter niet de conclusie getrokken worden, dat de alternatieve energie méér dan een bijdrage tot het totaal van het energievraagstuk zou kunnen zijn.

De Nederlandse situatie

Bij de voor de Europese Gemeenschap onverbiddelijk vaststaande noodzaak kernenergie toe te passen, kan men zich afvragen wat de Nederlandse situatie in dat geheel is. Zo summier mogelijk blijvend, moeten dan de volgende kanttekeningen worden gemaakt.

1. De oersolide benadering van de in Nederland benodigde capaciteit, alsmede het in het jongste ontwerp-elektriciteitsplan zichtbaar geworden vertrouwen in zaken als stadsverwarming, kleinere eenheden enz., heeft het mogelijk gemaakt de beoogde 3.000 MW pas na 1985 in gebruik te gaan nemen. Zelfs dat vergt (in ieder geval voor de eerste centrales) nu beslissingen.

2. De nieuwste technieken maken het mogelijk kolen relatief schoon te verstoffen. Toch blijft dit uit een oogpunt van luchtverontreiniging inferieur ten opzichte van nucleaire centrales. Dit zal duidelijker worden naarmate de betekenis van het relatief schone aardgas na 1980 in onze volkshuishouding sterk zal gaan teruglopen.

Het Franse Zevende Plan

DRS. J. K. T. POSTMA*

*In juli 1976 is door het Franse parlement een nieuw economisch plan aanvaard, dat is gericht op de jaren tot en met 1980. Dit beleidsprogramma voor de middellange termijn verdient alleen al onze aandacht, omdat het laat zien hoe de regering van de vierde industriële macht in de westerse wereld – na de Verenigde Staten, West-Duitsland en Japan – over de nabije toekomst van haar land denkt. In het navolgende artikel zullen we het macro-economische beeld in beschouwing nemen, dat in het Zevende Plan is geschetst. Eerst schenken we echter aandacht aan het karakter van het plan. Dit is van belang, daar in de naoorlogse discussies over de economische orde de Franse planning steeds een belangrijke rol heeft gespeeld. Hiervan getuigt het veelvuldige gebruik van Franse termen in dit verband, zoals *économie concertée*, *économie orientée* enz.*

Lange tijd is de Franse planning gepresenteerd als een middenweg tussen de imperatieve planning in de Oostbloklanden en het vrije spel der economische krachten in de westerse staten, c.q. de globale vormen van planning in deze landen. Van de specifieke kenmerken is in de loop van de tijd echter weinig overgebleven, zodat het laatst vastgestelde plan in grote lijnen het karakter van een macro-economische prognose heeft gekregen. Terwijl in het begin van de jaren zestig in ons land bij het versterken van de oriëntatie van de markteconomie door het opstellen van bedrijfstaksge-

wijze verkenningen naar het Franse voorbeeld werd gekeken 1), wordt nu naar de ervaringen in Frankrijk verwezen bij het verdedigen van de stelling, dat de opstelling en uitvoering van een gedetailleerd, kwantitatief uitgewerkt structuurplan in onze economie op vele moeilijkheden stuit 2).

Het plan voor de periode tot en met 1980 is het zevende in een reeks meerjarenplannen, sinds in 1947 het Franse planningsysteem werd ingevoerd. Niet alleen het karakter van de plannen is in de loop van de jaren drastisch gewijzigd, maar ook het politieke kader waarin zij tot stand zijn gekomen. Een van de oogmerken om na de tweede wereldoorlog een nieuwe planning op te zetten is geweest om Frankrijk te verlossen van het conflict tussen de „mur d'argent” — de bourgeoisie — en het Volksfront, welke tegenstelling in de jaren dertig de Derde Republiek zozeer had verlamd 3). In de eerste fase ondersteunden alle politieke partijen, vakbonden en werkgeversorganisaties de nationale planning. Zowel de communistische als de „burgerlijke” ministers hebben in 1947 het eerste plan — dat naar zijn inspirator het Plan-Monnet is genoemd — ondertekend. Daartegenover hebben de linkse oppositiepartijen (socialisten, communisten, linkse radicalen) vorig jaar niet hun steun aan het Zevende Plan willen geven.

* De auteur is werkzaam bij de Directie Algemene Financiële en Economische Politiek van het Ministerie van Financiën. De inhoud van het artikel komt uitsluitend voor zijn persoonlijke verantwoording.

1) C. J. van Eijk, *Econometrische modellen en georganiseerd overleg in de economische planning*, Haarlem, 1963.

2) F. W. Rutten, *Economische structuurpolitiek, in Instrument, gangmaker van maatschappelijke vooruitgang*, Delft, 1976, blz. 11-23, inz. blz. 19.

3) H. en M. Schmiegelow, *The new mercantilism in international relations, International Organisations, Voorjaar 1975, Vol. 29, nr. 2, blz. 367-391, inz. blz. 386.*

3. Kernenergie geeft relatief veel afvalwarmte, en dat zal zo blijven, zeker zolang hier de afvalwarmte niet zal kunnen worden benut, juist omdat de eenheden relatief ver van de woonbebouwing worden geprojecteerd. Koelwater, waarvan een zekere temperatuurstoename geen ecologische problemen oplevert, is in Nederland echter relatief ruim voorhanden.
4. Investeren in kernenergiepotentieel betekent gezien de relatief hoge kapitaalkosten en de relatief lage brandstofkosten dat men toekomstlasten naar het heden verschuift. Als complementaire actie is dit, bij geleidelijk teruglopende aardgasopbrengsten, met name gedurende de jaren tachtig, attractief.
5. Nederland is een dichtbevolkt land en dat zou een argument kunnen opleveren grootschalige technieken zoveel

mogelijk te vermijden. Dit zou echter dan gemotiveerd moeten worden aan de hand van de risico's van een centrale op zich zelf. Dit element is bij de kritische beschouwingen over kernenergie van veel minder betekenis, dan de discussie over de splijtstofcyclus en de risico's wat betreft niet-vreedzame toepassing.

Al met al kan men uit deze punten moeilijk de stelling opbouwen dat juist in Nederland geen kernenergie zou moeten worden toegepast; eerder het tegendeel.

Intussen is wel begrijpelijk dat Nederland gezien zijn sterke aardgaspositie en relatief grote potentieel aan elektriciteitsopwekking bepaald geen haast wil maken met de toepassing van kernenergie. Dat hebben wij dan ook de laatste vier jaar niet gedaan. Wel hebben wij de voorbereidingen getroffen

Karakter van de Franse planning

De kenmerken van de Franse meerjarenplannen kunnen we beschrijven met behulp van een indeling van de soorten economische planning in westerse landen, die door Kirschen is opgesteld. Hij heeft een onderscheid gemaakt tussen indicatieve, incitatieve en contractuele planning 4), waarbij als criterium de invloed van de overheid op het economische proces wordt gehanteerd. Bedacht moet worden dat het begrip planning ook in een andere betekenis wordt gebruikt, te weten als de wetenschappelijke voorbereiding van het overheidsbeleid 5). Hier gebruiken we de term planning echter in de zin van leiding van boven af. De meest vergaande vorm van planning van het economische proces is, dat de overheid alle beslissingen aan zich heeft getrokken en dat het prijsmechanisme buiten spel is gezet (imperatieve planning).

In een systeem van indicatieve planning maakt de overheid haar doeleinden bekend, waarna zij plannen met marktconforme maatregelen voorbereidt, gericht op verwezenlijking van deze doelstellingen. Zij hoopt hierdoor ook de particuliere ondernemingen ertoe te brengen zich zodanig te gedragen, dat deze eveneens een bijdrage leveren aan het tot stand brengen van de gestelde doelen. De overheid publiceert bijv. een streefcijfer voor de groei van het nationale inkomen en hoopt dat de bedrijven hun investeringsplannen daar zo op zullen afstemmen, dat het mogelijk wordt om het gewenste groeipercentage inderdaad te verwezenlijken. Hoewel bij deze indicatieve plannen de overheid vrij krachtige maatregelen kan toepassen, laat zij het marktmechanisme zijn rol behouden.

Bij incitatieve planning gaat de staat een stap verder, doordat hij beloningen geeft door bijv. de prijsvoorschriften te versoepelen of op te schorten voor ondernemingen, die trachten de doeleinden van de overheid te verwezenlijken. Bij contractuele planning binden de staat en de particuliere economische subjecten elkaar daadwerkelijk door overeenkomsten aan te gaan.

In Frankrijk is de planning aangevangen als een mengvorm van de indicatieve en de incitatieve planning. Later in de jaren zestig is hier ook de contractuele planningvorm toegepast. Nauw verbonden met deze begrippentrijs is de *concertation*, de openbare discussie over de overheidsplannen, die al dan niet tot overeenstemming of zelfs tot een overeenkomst tussen de sociale partners en de overheid kan leiden. Deze openbare discussie is wel als het meest kenmerkende verschijnsel van de Franse planning gezien 6).

De gedachte van een „économie concertée” is al gelanceerd door Jean Monnet, door wiens persoonlijke invloed De Gaulle ertoe gebracht is in 1947 een planningsysteem in te voeren. Monnet stelde de z.g. moderniseringscommissies in als een forum voor discussies tussen overheid, werkgevers en vakbonden. Bij hem speelde heel sterk het verlangen ge-

zamenlijk een programma tot stand te brengen, waarin de publieke en de particuliere sector op elkaar worden afgestemd, en waarover van te voren overeenstemming is bereikt tussen de verschillende maatschappelijke groeperingen.

Het centrale thema van het Eerste Plan was de wederopbouw; het bevatte dan ook stringente taakstellingen voor de investeringen in de sectoren staal, steenkool, olie, cement, tractoren, kunstmest en vervoer. De overheid verleende op grote schaal financiële steun aan ondernemingen, waarvan de investeringen in haar meerjarenplan pasten. Het Eerste Plan werd dan ook wel aangeduid als een vorm van verlicht Colbertisme, waarbij een modern Saint-Simonisme samenging met neo-Keynesiaanse gedachten 7).

Het Tweede Plan legde meer nadruk op een harmonische ontwikkeling van alle sectoren, terwijl de gedachte veel nadruk kreeg, dat ook na het herstel en de wederopbouw een krachtige economische groei gewenst was. Ook in het Derde Plan bleven modernisering van de economie en expansie de belangrijkste doelstellingen, terwijl daarbij vooral de collectieve goederen in het middelpunt van de belangstelling kwamen te staan 8).

Tijdens de voorbereiding van het Vierde Plan (1962-1965) zorgde een aantal factoren voor een gunstig economisch en politiek klimaat. In dit verband kunnen we wijzen op het herstel van de Franse economie na de recessie van 1957-1958, de politieke stabiliteit van de eerste jaren van de Vijfde Republiek en de voorkeur van De Gaulle voor de planning-gedachte.

Hierdoor kreeg de planning een nieuwe impuls, met name het tripartite overleg in de z.g. moderniseringscommissies. In het Vierde Plan werd een nieuw element ingebracht, dat internationaal sterk de aandacht ging trekken. Gebaseerd op afzetverwachtingen werden in overleg met het bedrijfsleven gedetailleerde streefcijfers voor de productie vastgesteld. Dit systeem is door de planningautoriteiten zelf wel aangeduid als een „marktonderzoek op nationale schaal”, gericht op het verminderen van de onzekerheid in de markt-economie.

Het Vierde Plan kan in sterke mate als een z.g. nationaal plan worden gekarakteriseerd 9), een overeenkomst tussen

4) E. S. Kirschen (ed.), *Economic policies compared*, Vol. 1, Amsterdam, 1974, blz. 301-302.

5) F. Hartog, *Democratie en economische planning*, Leiden, 1959, blz. 111.

6) C. Siebel, *Planning in France*, in M. Bornstein (ed.), *Economic Planning, East and West*, Cambridge (Mass.), blz. 153-188, inzh. 155.

7) Schmiegelow, blz. 386.

8) F. Hartog, *Economische stelsels*, derde druk, Groningen, 1975, blz. 175.

9) D. Liggins, *What can we learn from French planning?*, *Lloyds Bank Review*, april 1976, nr. 1210, blz. 1-12.

dat straks verantwoorde beslissingen kunnen worden genomen. Daarbij gaat het — het zij ten overvloede gezegd — niet om een zwart/wit besluit om helemaal af te zien van de kernenergie, resp. ons daar helemaal aan over te leveren. Het zou erom moeten gaan in de tweede helft van de jaren tachtig te beschikken over 3.000 MW additioneel kernenergievermogen; voldoende om een reële betekenis te hebben, bescheiden genoeg om andere opties (zoals toch meer succes bij alternatieven, resp. bij de besparing) voldoende open te houden.

Los echter van het aandeel in onze eigen energievoorziening is de wezenlijke vraag: wil Nederland bij de verantwoorde toepassing van kernenergie en de broodnodige intensivering van de internationale zorgvuldigheid een rol blijven spelen?

Voor politici lijkt het vandaag gemakkelijker en aantrekkelijker een uiterst terughoudende, zo niet afwijzende houding in te nemen. Regeren behoort echter nog steeds vooruitzien te zijn. In ieder geval hoop ik duidelijk gemaakt te hebben dat men kernenergie vooral in haar internationale dimensie moet zien. Het zou een ernstige tekortkoming zijn als Nederland de positieve rol die het kan spelen, zou laten liggen; uit gemakzucht of om welke reden dan ook. Omgekeerd, als wij die rol wel spelen, is er alles aan gelegen de sterkst mogelijke politieke druk uit te oefenen om tot een zorgvuldige aanpak van de kernenergie te geraken; dat betekent naar mijn oordeel een aanpak waarbij essentiële bevoegdheden en verantwoordelijkheden bij supranationale organen komen.

R. F. M. Lubbers

alle participanten in de economie, tussen de overheid en de sociale partners, dat is gericht op het verwezenlijken van gezamenlijk vastgestelde doeleinden. Het was bedoeld als een „derde weg” tussen kapitalisme en socialisme, en vulde het marktmechanisme aan door de onzekerheid over de toekomstige economische ontwikkeling drastisch te verminderen. Meer concreet kwam in het Vierde Plan de nadruk te liggen op de (semi) collectieve voorzieningen: onderwijs, huisvesting, gezondheidszorg.

Maar de uitvoering van het Vierde Plan kwam al in 1963 in moeilijkheden, toen de prijzen sterk opliepen en de betalingsbalans een tekort ging vertonen. Een bestedingsbeperking was nodig en de voorbereiding van het Vijfde Plan viel samen met de invoering van een stabilisatieprogramma door de minister van Financiën, Giscard d'Estaing. Het politieke klimaat was zodanig verslechterd, dat de vakbonden en werkgevers er weinig voor voelden te discussiëren met, laat staan tot overeenstemming te geraken met de planningautoriteiten. Met name werd de gedachte van een inkomenspolitiek door de sociale partners afgewezen. Toch werd met het Vijfde Plan (1966-1970) de politiek moeilijke richting ingeslagen van het aangeven van indicatieve normen voor de ontwikkeling van lonen, prijzen en winsten.

Een en ander leidde ertoe, dat in het Zesde Plan (1971-1975) — dat de klemtoon legde op de industriële ontwikkeling — weinig was overgebleven van het specifieke karakter van de Franse planning, terwijl ten slotte in het Zevende Plan (1976-1980) de nadruk volledig op de algemene, macro-economische prognose is komen te liggen (10). Daarmee speelt het Plan uiteraard nog wel een belangrijke rol, het specifieke element is echter verdwenen. Tekenend is, dat de Franse president Giscard d'Estaing in zijn boekje *Démocratie Française* slechts geringe aandacht aan de planning besteedt. Hij stelt de soepele planning „op zijn Frans” zonder meer tegenover de autoritaire planning, en wijdt slechts enkele zinnen aan de overlegprocedures (11). De vice-voorzitter van de Economische en Sociale Raad Deleau heeft het in een beschouwing over het Zevende Plan zeer concreet geformuleerd:

„De Franse planning is soepel, eenvoudig indicatief. Zij kent geen enkele wettelijke of reglementaire beschikking, die tot dwang leidt. Dat is haar essentiële karakter, maar ook haar zwakte” (12).

Organisatie van het planningapparaat

Het Plan wortelt in Frankrijk in een sterk dirigistische traditie. Dirigisme, de controle uitgeoefend door een machtige, gecentraliseerde administratie, is eeuwenlang een onderdeel geweest van het Franse maatschappelijke leven. De filosofie en politiek van actieve interventie in de economie door de Franse staat gaat terug op Colbert, de Franse revolutie en het Keizerrijk.

Direct na de tweede wereldoorlog is een aantal nationalisaties doorgevoerd, die de publieke sector in Frankrijk aanzienlijk hebben vergroot. In de jaren 1945-1947 zijn in staatsbezit overgegaan de centrale bank, die sinds 1936 reeds onder staatstoezicht stond, de vier belangrijkste particuliere banken, de voornaamste verzekeringsmaatschappijen, de kolenmijnen, de elektriciteits- en gasbedrijven, de burgerluchtvaart, de vliegtuigindustrie en enkele belangrijke autofabrieken en drukkerijen (13). De beheersing van verschillende sleutelindustrieën en grote banken is door de staat mede in dienst gesteld van de uitvoering der meerjarenplannen.

In dit klimaat kan in de jaren direct na de tweede wereldoorlog een sterk georganiseerd planningapparaat worden opgezet. Planners en technocraten hebben de kans gehad om hun eigen blauwdruk voor de toekomst van Frankrijk te maken. Naast vele andere factoren heeft zeker ook het bijzondere organisatievermogen van de Franse overheid in dit opzicht aan de nieuwe welvaarts-groei bijgedragen.

Een belangrijke factor is hierbij, dat de relaties tussen

overheid en bedrijfsleven in Frankrijk altijd erg nauw zijn geweest. Zo is er veel uitwisseling van mensen tussen de particuliere en de publieke sector. Dit „netwerk” is nog versterkt door de nauwe samenwerking van ondernemers en planners in de voorbereidende plancommissies.

Het plan wordt immers, zoals hierboven al is aangegeven, voorbereid door een groot aantal werkgroepen, waarin ambtenaren overleg voeren met vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers. In eerste instantie worden beleidsdoeleinden geselecteerd, die kunnen worden voorgesteld aan het kabinet en daarna aan het parlement. In tweede instantie worden voorstellen geformuleerd hoe deze doeleinden kunnen worden verwezenlijkt.

Het planningapparaat, het Commissariat Général du Plan, heeft steeds de drijvende kracht gevormd. Gezien het karakter van de plannen hadden de planners een veelheid van taken uit te voeren. Zijn waren „part industrial consultant, part banker en part plain bully” (14). Wel bestond bij de uitvoering van de plannen een min of meer nauwe samenwerking tussen het ministerie van Financiën en Economische Zaken en het Commissariaat voor het plan.

Het Commissariaat had in het verleden een bijna kerkelijke autoriteit. Een gehele mythe was opgebouwd rond de katalyserende rol van het Plan in een zeer verdeelde Franse maatschappij. De doeleinden van het Plan hadden welhaast een sacrosancte betekenis en regering werden beoordeeld op hun succes bij het verwezenlijken van de streefcijfers.

President Giscard d'Estaing heeft de mystiek rond de planning zorgvuldig verwijderd. Hij heeft het Commissariaat volledig in het overheidsapparaat geïntegreerd. Bij de voorbereiding van het Zevende Plan is sinds 1974 een nieuw college ingevoerd, de Algemene Raad voor de Planning, met het oogmerk om de planning voor de middellange termijn meer te integreren met de besluitvorming van het regeringsapparaat. De Raad wordt gevormd door de president van de Republiek, de minister-president, de minister voor Economische en Financiële Zaken, de minister voor Arbeid en Werkgelegenheid en de commissaris voor het Plan. Elke maand komt de Raad bijeen om het dagelijkse beleid af te stemmen op de doelstellingen op lange termijn. Andere ministers worden bij het beraad betrokken, als tot hun competentie behorende kwesties op de agenda staan.

De andere aspecten van het planningproces zijn niet veel veranderd, hetgeen in het bijzonder voor de politieke procedures geldt. Wel is men zorgvuldiger onderscheid gaan maken tussen de wensen van de planners en de door het beleid gesanctioneerde doelstellingen. In de loop van de voorbereidingsperiode voert het Parlement een discussie over de belangrijkste beleidsopties, voordat het plan verder wordt uitgewerkt, terwijl aan het eind van de procedure het uiteindelijke document ter goedkeuring aan het Parlement wordt voorgelegd. Ten slotte zijn de commissies voor het plan aanzienlijk gestroomlijnd.

Door het vereenvoudigen van de Franse planningprocedure heeft Giscard d'Estaing gereageerd op de vele kritiek, die werd uitgeoefend op de wijze van voorbereiding van eerdere plannen. Het apparaat is sterk ingekrompen. De integratie in het overheidsapparaat heeft als voordeel, dat overlappende werkzaamheden worden voorkomen, terwijl een soepelere relatie met andere overheidsinstellingen tot stand kwam.

Nadat Frankrijk was getroffen door de oliecrisis en de daaropvolgende economische recessie lag het voor de hand,

10) Liggins, blz. 2.

11) V. Giscard d'Estaing, *Démocratie Française*. Parijs, 1976, blz. 87.

12) J. Deleau, VIIe Plan et plus-values, *Le Monde*, 13 juli 1976, blz. 11-12.

13) F. Hartog, *Economische stelsels*, blz. 174.

14) A. Shonfield, *Modern capitalism*. Londen, 1965, hoofdstuk 7.

dat de planning weer belangrijker zou worden. Had de socialist Mitterand of de gaullist Chaban Delmas de presidentsverkiezingen gewonnen, dan zou het Commissariaat waarschijnlijk iets van zijn oude glorie hebben herwonnen, maar het aan het bewind komen van president Giscard d'Estaing, die weinig enthousiast is voor de planninggedachte, leidde ertoe, dat het Commissariaat in omvang werd teruggebracht.

Relatie met de maatschappij

Over de positie van de sociale partners in de planning-procedure is een uitvoerige discussie gevoerd. De nauwe banden tussen de staat en de grootste particuliere ondernemingen bij de Franse planning is één der voornaamste punten van kritiek geweest van de zijde der linkse critici van deze planning. De planning heeft de positie van de particuliere ondernemingen volgens hen naar verhouding zelfs versterkt 15).

De vakbeweging zou slechts een ondergeschikte rol in de planningprocessen hebben kunnen spelen, doordat aan haar afvaardiging informatie werd onthouden, terwijl bovendien deze vertegenwoordigers binnen de diverse commissies in aantal aanzienlijk werden overtroffen door die van de werkgevers 16). Dit is echter uitdrukkelijk ontkend door P. Massé, een vroegere Commissaire du Plan, die een voorwoord heeft geschreven bij een boek over de Franse planning, waarin deze aantijgingen voorkwamen 17). Bij dit alles heeft zeker ook een rol gespeeld, dat de vakbeweging soms om ideologische redenen verstek liet gaan. Bezwaren van de grote Franse vakcentrales tegen planning onder kapitalisme, leidden vaak tot het snel afhaken van deze bonden.

Tegenover de kritiek van links stond de kritiek van liberale zijde, die ook meermalen is geuit, dat door de planning het marktmechanisme en daarmee de concurrentiekracht van de economie werd aangetast 18).

Wat betreft de voorbereiding van het Zevende Plan kan met betrekking tot de inschakeling van de maatschappelijke organisaties worden opgemerkt, dat bij de formulering van het Plan alle sectoren van het economische en sociale leven zijn geconsulteerd. De klacht is geuit, dat in de uiteindelijke tekst te weinig rekening is gehouden met het werk van de commissies 19). Dit heeft sommige leden van deze commissies ertoe gebracht elke verdere deelname stop te zetten, waarmee de onzekerheid over het bestaan en over de doeltreffendheid van de consultatie is vergroot.

Bij de opstelling van het Zevende Plan heeft uiteraard in sterke mate een rol gespeeld in welke mate het daaraan voorafgaande beleidsprogramma is verwezenlijkt. Alvorens nader in te gaan op de concrete inhoud van het Zevende Plan schenken we daarom aandacht aan de resultaten van het Zesde Plan.

De resultaten van het Zesde Plan

Het laatste deel van de periode, waarop het Zesde Plan was gericht viel samen met de economische recessie, die uiteraard een sterk ongunstige invloed had op de verwezenlijking van de meeste doelstellingen voor de middellange termijn. Voor de eerste keer in de geschiedenis van de Franse meerjarige planning werd het streefcijfer voor de produktiegroei bij lange na niet bereikt 20). Voor de jaren van 1971 tot 1975 was de gemiddelde jaarlijkse volumegroei van het bruto binnenlandse produkt 3,5% in plaats van de nagestreefde 5,9%. Voornamelijk was de ongunstige ontwikkeling van de investeringen hiervoor als oorzaak aan te wijzen. Het consumptievolume bleef veel beter op peil. Het aandeel van de lonen in de toegevoerde waarde steeg van 41,2% in 1970 tot 44,6% in 1975.

Het falen bij het verwezenlijken van de streefcijfers voor de produktie heeft negatieve invloed gehad op de werkgelegenheid. Al bij de voorbereiding van het Zesde Plan was ge-

signaleerd, dat de gekozen groeidoelstelling in het laatste jaar van de planperiode geen volledige werkgelegenheid zou waarborgen. Eind 1975 bedroeg het aantal werkzoekenden meer dan 1 mln., terwijl het Zesde Plan voorspelde, dat het aantal werklozen slechts 340.000 zou zijn. De stijging van werkloosheid is gepaard gegaan met een verandering van haar structuur. Terwijl aan het begin van de planperiode de werkloosheid voornamelijk beperkt was tot vrouwen, jonge mensen en witte-boordenwerkers, steeg het aandeel van volwassen mannen en geschoolde arbeiders aanzienlijk in de tweede helft van de periode.

Dat de doelstellingen van het Zesde Plan niet zijn verwezenlijkt, noch ten aanzien van de prijzen, noch met betrekking tot de groei, is voor een deel te wijten aan de invloeden, zowel direct als indirect, die de oliecrisis en de wereldrecessie op de Franse economie hebben gehad. De economische politiek heeft deze invloed van buitenaf niet voldoende kunnen compenseren.

Twee scenario's van het Zevende Plan

Bij de voorbereiding van het Zevende Plan moest rekening worden gehouden met twee belangrijke factoren. De onzekerheid was groot, doordat de resultaten van het Zesde Plan bij de prognoses waren achtergebleven. Tevens was duidelijk geworden, dat de werkloosheid voor een belangrijk deel een structureel karakter had gekregen.

Als belangrijkste doelstellingen worden in het Zevende Plan genoemd 1. de terugkeer naar volledige werkgelegenheid door een sterke economische groei en 2. evenwicht op de betalingsbalans 21). Voorts is een aanzienlijke daling van de inflatie van belang, terwijl echter tevens gestreefd moet worden naar vermindering van de ongelijkheid, naar verbetering van de kwaliteit van het bestaan en naar een betere verdeling van de zeggenschap.

Voor het Zevende Plan zijn in de voorbereidende fase twee scenario's uitgewerkt, gebaseerd op hypothesen met betrekking tot a. exogene factoren, die waarschijnlijk invloed hebben op de ontwikkeling voor de middellange termijn van de Franse economie en b. mogelijke beleidsalternatieven 22).

Het eerste scenario, dat door de opstellers als de optimistische variant is aangeduid, wordt gekenmerkt door een snel herstel van de wereldhandel. Uitgangspunt is een groei van de wereldhandel in de orde van grootte van 8 à 9% per jaar voor de periode 1976-1980 — l'hypothèse rose —, hetgeen tot een sterke groei van de export, een terugkeer van de produktieve investeringen naar de trend van de jaren zestig en het bereiken van een gemiddelde groei van het bruto binnenlands produkt met 6,6% over de gehele planningperiode zou leiden. Bij de veronderstelling van een aanzienlijke matiging in de groei van de beroepsbevolking — voornamelijk als gevolg van afremming van de immigratie en enige daling van de gemiddelde pensioenleeftijd — zou de werkloosheidsgraad tot minder dan 3% kunnen worden verlaagd aan het eind van de planperiode. De snelle groei van de uitvoer, samen gaand met een actieve politiek om de invoer van energie te beperken, zou het mogelijk maken een omvangrijk overschot op de handelsbalans te ontwikkelen in 1980. Dit zou vol-

15) S. S. Cohen, From causation to decision: planning as politics, *American Economic Review*, LX, nr. 2, mei 1970, blz. 180-185.

16) G. Grossman, *Economische stelsels*, vijfde druk, Amsterdam, 1976, blz. 123-124.

17) P. Pascallon, *La planification de l'économie Française*, Parijs, 1974.

18) Grossman, blz. 124.

19) J. Deleau, *Le Monde*, 13 juli 1976.

20) OECD, *Economic surveys: France*, januari 1976, blz. 32-35.

21) *VIIe Plan de développement économique et social, 1976-1980*, Parijs, 1976, blz. 1.

22) OECD-rapport, blz. 36-37.

Tabel 1. De beide hypothesen van het VIIe Plan (jaarlijkse groei in %)

	1960-1973	VIIe Plan	VIIe Plan (1976-1980)	
		1970-1975	Optimistische groei hypothese	Pessimistische groei hypothese
Middelen:				
Bruto binnenlands produkt	6	3,8	6,6	5
Import	11,5	6,3	12,8	9,2
Bestedingen:				
Consumptie	5,5	4,7	4,7	4
Bedrijfsinvesteringen	8	2,9	9,4	5,8
Export	9,7	8	12,6	8,4
Overheidsbestedingen	7,1	3,8	4,2	3,5

Bron: *Le Monde*, 22 januari 1976.

doende zijn om evenwicht op de totale lopende rekening te verzekeren.

Het tweede, minder optimistische scenario, dat door de opstellers van het Plan als het meest realistische is aangegeven, is gebaseerd op de veronderstelling van een langzame groei van de wereldhandel. Uitgangspunt is een groei van 4 à 5% per jaar — l'hypothèse triste —, hetgeen zou leiden tot een significant lagere groei van het bruto binnenlands produkt: 5% gemiddeld over de planperiode. In het pessimistische scenario is een aantal economisch-politieke maatregelen ingebouwd, zoals afremming van de immigratie, een grotere creatie van arbeidsplaatsen in de overheidssector, arbeidstijdverkorting en inkomensherverdeling, die zouden moeten leiden tot grotere bestedingen.

Zelfs als men met de invloed van deze economisch-politieke maatregelen rekening houdt, komt het pessimistische scenario uit op een aanzienlijk lagere groei van het bruto binnenlands produkt van 3,9% gemiddeld over de jaren 1975-1980 tegen een stijgingstempo van 5,2% in het optimistische scenario.

Kijken we naar de ontwikkeling van de binnenlandse vraag, dan verschillen de beide scenario's voornamelijk ten aanzien van de omvang van de bedrijfsinvesteringen. De veronderstellingen over de groei van de gezinsconsumptie liggen dicht bij elkaar.

Wat de prijzen betreft, voorzien de twee scenario's een even sterke opwaartse beweging van ca. 8,4% per jaar, vergelijkbaar met het gemiddelde in de jaren 1971-1975. Ofschon de druk op de grondstoffenprijzen waarschijnlijk bij het eerste scenario sterker zou zijn dan in het tweede scenario, vormt de grotere toeneming van de produktiviteit een compenserende, tegenwerkende factor.

Gezien het verschil in uitgangspunt met betrekking tot de toeneming van de wereldhandel is het niet verwonderlijk, dat de twee benaderingen belangrijke verschillen laten zien voor de ontwikkeling van de betalingsbalans. De voorziene groei van de export is in de tweede situatie immers aanzienlijk geringer dan in de eerste. In beide scenario's is een overschot op de goederen- en dienstenbalans voorzien, dat in het pessimistische scenario aanzienlijk lager is (18,4 mrd. Fr. fr.) dan in het optimistische (29,5 mrd. Fr. fr.).

In welke mate de overheidsfinanciën afhankelijk zijn van de economische groei laat tabel 2 zien. Bij de optimistische groeihypothese van 6,6% per jaar is het overschot op de overheidsrekening, inclusief sociale verzekeringen in 1980 14 mrd. Fr. (in lopende prijzen). Daarentegen zou bij een groei van 5% — ondanks een aanzienlijke verzwaring van de collectieve lasten in 1980 — een tekort van 7,6 mrd. Fr. optreden. Het verschil in economische groei van 1,6% zou budgettair derhalve een verschil van 21,6 mrd. Fr. betekenen. Bij de 5%-variant blijkt de belastingdruk in 1980 echter 0,7% hoger te zijn. De opstellers van het plan menen, dat de overheid er in dat geval namelijk niet onderuit komt de directe belastingen en premies te verhogen. Die zullen „ondanks de

Tabel 2. Belastingen en sociale premies (als % van het bruto binnenlands produkt)

	1970	1973	1974	1975	1980	
					Groei-voet 6,6%	Groei-voet 5%
Directe belastingen	7,8	7,7	8,6	7,8	8,5	8,8
Indirecte belastingen	16,8	16,7	15,6	16,4	16,0	16,4
waarvan BTW	(10,0)	(9,5)	(10,0)	(.)	(9,7)	(10,0)
Belastingdruk	24,6	24,4	24,2	24,2	24,5	25,2
Sociale premies	15,1	15,5	16,2	17,3	16,7	18,1
Collectieve lasten	39,7	39,9	40,4	41,5	41,2	43,3

Bron: *Le Monde*, 20 januari 1976.

veelvuldige onvoorzichtige beloften van president Giscard d'Estaing", zoals *Le Monde* opmerkt — in de periode 1975-1980 stijgen van 7,8 naar 8,8% van het BBP, respectievelijk van 17,3 naar 18,1%. Alleen de druk van de indirecte belastingen zal constant blijven, te weten 16,4%. De totale druk van de collectieve lasten, die eind 1970 39,7% van het BBP bedroeg en in 1975 de 40% was gepasseerd, zal dan in 1980 de hoogte van 43,3% bereiken. Met enig leedvermaak citeert *Le Monde* een uitspraak uit 1970 van president Giscard d'Estaing, die volgens deze krant steeds heeft geweigerd acht te slaan op deze ontwikkeling: „Au delà de 40 pct., c'est le socialisme!"

Voorts zal een aanzienlijke verzwaring van de tarieven van openbare nutsbedrijven volgens de opstellers van het Plan nodig zijn. De overheids subsidies aan deze bedrijven moeten worden verlaagd. Het niveau van de jaarlijkse verhogingen zal toenemen van 6,5% in de huidige situatie naar 11 of 12% in 1980.

Er wordt vanuit gegaan, dat de groeivoet zeker niet beneden de 5% mag dalen. Mocht de groei tegenvallen, dan dient de overheid een krachtig investeringsprogramma uit te voeren. Vier onderdelen worden in het bijzonder genoemd: telecommunicatie, autowegen, energiecentrales en Rijn-Rhônekanaal.

De opstellers van het Plan wijzen er verder op, dat er wel voldoende risicomidend kapitaal door de aankoop van obligaties ter beschikking wordt gesteld op de kapitaalmarkt, maar te weinig risicodragend kapitaal. Bestudeerd moet worden hoe de aankoop van aandelen door de overheid, bijv. door fiscale faciliteiten, kan worden bevorderd. Eveneens zal in studie worden genomen hoe de staat de totstandkoming van nieuwe ondernemingen kan stimuleren.

Met betrekking tot de werkloosheid is in eerste instantie gesteld, dat deze enigszins zal afnemen tot 680.000 à 800.000 in 1980 bij de optimistische groeivariant, maar zich op het huidige niveau van 1 mln. zal handhaven bij het pessimistische scenario. Door rekening te houden met aanvullende veronderstellingen over verkorting van de werkweek, vervroegde terugtrekking uit het arbeidsproces en wijziging in deelnamepercentages meent men de werkloosheid verder terug te kunnen brengen.

Realiteitswaarde van de scenario's

Voor de realiteitswaarde van de scenario's is voor alles van belang de vraag: hoe sterk zal de groei zijn? In de laatste jaren viel een sterke onderbezetting van het productieapparaat waar te nemen. Een belangrijke voorwaarde voor het verwezenlijken van de doelstellingen is, dat de particuliere investeringen weer gaan stijgen. De financiële positie van de ondernemingen is echter sterk verslechterd.

Wat betreft de gezinsconsumptie is een belangrijke vraag of de spaarquote werkelijk zal dalen, als er geen aanzienlijke verbetering in de werkgelegenheidssituatie komt in de jaren tot 1980.

Met betrekking tot de werkloosheid kan men zich afvragen welke kans er is, dat het gehele stelsel van veronderstellingen werkelijkheid wordt (beperking immigratie, spontane verlaging van de terugtreedingsleeftijd en verkorting werkweek). Zou een en ander wel worden bereikt, dan is een verhoging van de arbeidskosten het gevolg, hetgeen weer een nadelige invloed heeft op de werkgelegenheid.

De exportprojecties lijken in beide scenario's nogal optimistisch. De streefcijfers voor de produktiegroei zijn ambitieus, te weten jaarlijks 5,5 resp. 7% voor de periode 1977-1980.

Beide scenario's impliceren een aanzienlijke verschuiving in het patroon van de primaire inkomensverdeling. Het aandeel van de lonen in de toegevoegde waarde, dat nogal sterk is gestegen tussen 1970 en 1975, namelijk van 41,2% tot 44,6%, wordt verwacht te dalen tot 41,4% in 1980 in het eerste scenario en tot 41,3% in het tweede.

De voorwaarden voor het bereiken van evenwicht in de overheidsfinanciën verschillen nogal in de twee projecties: de „hoge” projectie wijst een overschot van 14 mrd. Fr. aan, terwijl de lage projectie een tekort van 7,6 mrd. Fr. aangeeft.

In beide projecties stijgen de uitgaven van de centrale overheid in dezelfde mate, terwijl in de lage projectie de toename van de inkomsten een flink stuk lager is. Toch kan men zich met het OESO-secretariaat afvragen, of de bepaling van het tekort in het pessimistische scenario werkelijk consistent is met de keuze van een zeer actieve economische politiek, bijv. met betrekking tot investeringen in de infrastructuur, die ten grondslag ligt aan de voorspellingen.

Bovendien impliceert het bereiken van een evenwicht in de overheidsfinanciën (of het houden van het tekort binnen zeer nauwe grenzen) een niveau van collectieve lasten, dat is vastgepind op een voor Frankrijk hoog peil, te weten 41,2% van het BBP in het optimistische scenario en 43,2% in het pessimistische. Maatregelen, die tot deze percentages leiden, kunnen op sterke sociale en politieke weerstand stuiten.

Het uiteindelijke Plan

Op basis van de boven beschreven scenario's is uiteindelijk het Zevende Plan geformuleerd. In het laatste schema is als wenselijke groeivoet 5,7% per jaar gekozen. Dit lijkt nogal ambitieus, als we weten, dat in de jaren van het VIe Plan deze groeivoet nooit hoger is geweest dan 4,5%. Voor een economische groei van 5,7 à 5,8% per jaar moet de industriële produktie met 7,2% toenemen, terwijl dit cijfer in de jaren 1971-1974 6% heeft bedragen.

Volgens het aangehouden schema zou de groei snel zijn gedurende het eerste deel van het VIIe Plan, voornamelijk getrokken door de consumptieve vraag en de investeringen van staatsbedrijven, die belangrijke programma's zullen uitvoeren. Gedurende het tweede deel van het Plan moeten de particuliere investeringen de motorische rol vervullen. De gemiddelde volumegroei van de investeringen (particuliere en overheidsinvesteringen) zal 8,1% per jaar moeten zijn. Een nieuw element in het Plan is, dat 25 concrete „pro-

grammes d'action prioritaires” in de overheids sfeer zijn vastgesteld, die bij voorrang zullen worden uitgevoerd.

Dit schema zal de werkloosheid tot 600.000 in 1980 terugbrengen. Naast een sterke groei (5,5 à 6%), gericht op vermindering van de werkloosheid, is een andere leidende gedachte van het VIIe Plan de bestrijding van de inflatie. Gedacht wordt aan een inflatiegraad van 7,6% per jaar, hetgeen het gemiddelde is van hogere percentages in het begin, die uiteindelijk tot 6% in 1980 worden teruggebracht.

De collectieve lasten zullen stijgen van 41,5% van het BBP in 1975 tot 43,2% in 1980. Het staatsbudget en dat van de sociale verzekeringen zullen zo in 1980 in evenwicht zijn, maar niet het totale budget van de collectieve sector dat een geraamd tekort vertoont van 15 mrd. (in Fr. van 1980). De belangrijkste oorzaak daarvan zijn de uitgaven van de lokale overheid.

Voorts wordt voorzien dat de handelsbalans een overschot zal vertonen van 29 mrd. Fr. (waarde 1980), als gevolg van goede resultaten met betrekking tot de agrarische en industriële produkten, en van een beperking van de olie-invoer. Desondanks zal de betalingsbalans een tekort van 9 mrd. Fr. in 1980 laten zien. De experts geven toe, dat dit gemakkelijk kan oplopen tot 16 mrd. Fr. als aan bepaalde gunstige voorwaarden niet is voldaan (bijv. de sterke groei van de agrarische en industriële export) 23).

Uitvoering van het VIIe Plan zal moeilijk zijn gezien de doelstellingen, die conflicteren. Daar komt nog een laatste doelstelling bij: heroriëntering van de groei en de prijs van zekere sociale verlangens. Het gaat hier om arbeidstijdvermindering tot 39 uren per werkweek in 1980, pensioenverbetering en extra inkomensverbetering voor bepaalde categorieën van de bevolking.

Conclusie

In het voorgaande is geconstateerd dat het specifieke karakter van de Franse planning — het nastreven van taakstellingen per bedrijfstak — is verdwenen. Het Franse Zevende Plan is in hoofdzaak een macro-economische prognose. Een nieuw element is slechts, dat 25 „programmes d'action prioritaires” in de overheids sfeer zijn vermeld, die bij voorrang zullen worden uitgevoerd. Het VIIe Plan is opgesteld en vastgesteld in een klimaat van onverschilligheid en scepticisme ten aanzien van de noodzaak en doeltreffendheid van de planning. Daarvoor is tekenend de geringe belangstelling, die de parlementaire behandeling van het Zevende Plan heeft ondervonden, terwijl dit programma toch de weg uitzet voor de Franse economie tot het jaar 1980. Dit is in grote tegenstelling tot de welhaast mystieke betekenis, die in het verleden in Frankrijk in sommige perioden aan het Plan werd toegekend. Van het element van de „concertation” is weinig overgebleven.

J. K. T. Postma

23) A. Vernholes, Le VIIe Plan quinquennal, *Le Monde*, 30 maart 1976.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Maatstaven ter beoordeling van de spreiding bij inkomensverdelingen met negatieve inkomens

DRS. J. T. W. ALLEBLAS

Veel spreidingsmaatstaven voor de inkomensverdeling zijn niet geschikt voor de beoordeling van inkomensverdelingen met negatieve inkomens. Het is echter mogelijk de coëfficiënt van Gini zo te corrigeren dat deze wel een geschikte maatstaf lijkt, om ook negatieve inkomens in het beeld der inkomensspreiding te betrekken. Drs. J. T. W. Alleblas, werkzaam bij het Landbouw Economisch Instituut te Den Haag, zet dit in onderstaand artikel uiteen.

Inleiding en doel

Inkomensverdelingen kunnen op vele manieren worden weergegeven. Een van die manieren bestaat uit het berekenen van een spreidingsmaatstaf. Men kan hiermee d.m.v. één cijfer de plaats van de gehele inkomensverdeling weergeven. In de land- en tuinbouw wordt gewerkt met het zogenaamde ondernemersinkomen 1). Aangezien dit negatief kan zijn is de bruikbaarheid van bestaande maatstaven niet vanzelfsprekend. Daarom werd een onderzoek ingesteld naar de toepasbaarheid van bestaande parameters bij inkomensverdelingen met negatieve inkomens.

Het doel van het aan dit artikel ten grondslag liggende onderzoek is om uit de bestaande methoden en technieken een bruikbare maatstaf voor inkomensverdelingen met negatieve inkomens te postuleren. Het uitgebreide vooronderzoek zal slechts summier worden verwoord met dien verstande dat de gekozen en aan de omstandigheden aangepaste maatstaf uitgebreid zal worden behandeld.

Bij het onderzoek hebben wij ons laten leiden door de wetenschap dat inkomensspreidingsmaatstaven eigen karakteristieken hebben 2). Wij beschouwen daarom de door ons ontwikkelde maatstaf niet als zaligmakend, doch meer als hulpmiddel bij de bepaling van de ongelijkheid der inkomens in de Nederlandse tuinbouw. Dit betekent dat additionele gegevens m.b.t. inkomensklassen, inkomenslagen en inkomensstrekkers voor een goed inzicht in de inkomensverschillen noodzakelijk zijn. Bij de interpretatie van de gegevens moeten verscheidene facetten naar voren kunnen komen 3).

Dit artikel voorziet echter niet in mogelijkheden tot vorming van een totaalbeeld, doch tracht een bijdrage te leveren aan de mogelijkheid om negatieve inkomens in een coëfficiënt tot uitdrukking te brengen.

Keuze en motivatie der maatstaf

In het kort zal een overzicht worden gegeven van

de onderzochte maatstaven en de daaraan gekoppelde bezwaren van toepassing op inkomensverdelingen met negatieve inkomens.

Bij de eerste selectie werden de constante van Pareto (met daarbij behorende varianten) en de Theilcoëfficiënt niet geschikt bevonden voor toepassing. De Theilcoëfficiënt kent het bezwaar dat inkomensverdelingen waarin negatieve inkomens voorkomen niet in de berekening kunnen worden betrokken, terwijl de constante van Pareto slechts toepassingsmogelijkheden kent voor ondernemersinkomens boven de f. 10.000. Bij halflogaritmisch verband (de inkomens werden uitgezet op een logaritmische schaal en de aantallen op een lineaire schaal) en bij normaal verband (zowel aantallen als inkomen werden lineair ingeschaald) gaf de curve pas bij f. 5.000 inkomen een lineair verband te zien. Dit houdt voor de tuinbouw in dat ca. 15% der inkomensstrekkers niet in aanmerking kon worden genomen.

De concentratiemodulus, het psychisch inkomen 4) en de psychologische concentratiemodulus (d.i. een variant van het psychisch inkomen) kennen te veel arbitraire elementen bij het bepalen van de van toepassing zijnde inkomensklassen. Vooral de bepaling van de inkomensgrenzen bij het centrum van dichtheid kent arbitraire elementen. Als gevolg hiervan werd in het kader van de doelstelling van het onderzoek aan de toepasbaarheid van deze maatstaven getwijfeld.

De Lorenzcurve is een verdienstelijke methode om de spreiding te visualiseren. Er ontstaan echter moeilijkheden bij de interpretatie als de curves elkaar snijden of zeer dicht bij elkaar gaan lopen. Als er in de curve negatieve inkomens worden ondergebracht, zal door de afwijkende vorm der curve een vergelijking met inkomensverdelingen met alléén positieve inkomens vrijwel onmogelijk worden.

De standaarddeviatie werd niet gekozen, omdat de invloed van een verschillend gemiddelde op de spreiding niet goed naar voren komt. De variatiecoëfficiënt kent dit verschijnsel niet, maar heeft daarentegen het nadeel bij een zeer laag gemiddeld inkomen tot oneindig te kunnen stijgen. De keuze van de maatstaf ging derhalve uit

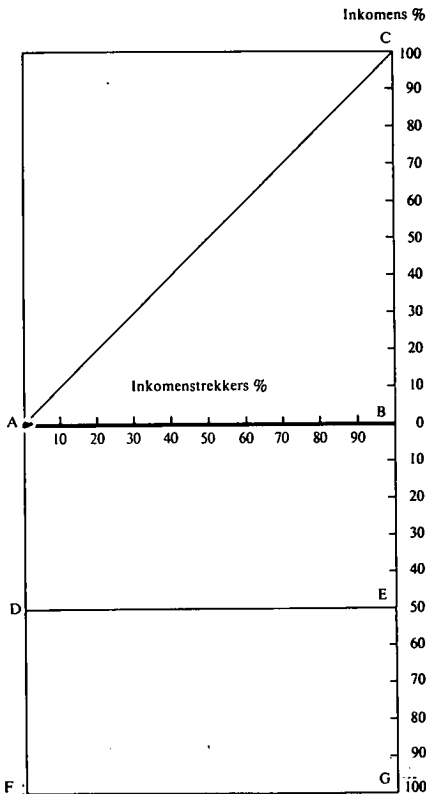
1) *Hoe rekent het LEI over de landbouw*. LEI, Mededelingen en overdrucken 131, 1975 blz. 20-33: „Uitgangspunten en begrippen bij de vaststelling van bedrijfsresultaten in land- en tuinbouw”.

2) D. G. Champernowne, A comparison of measures of inequality of income distribution, *Economic Journal*, no. 336, 1974, blz. 787-816. J. Hartog, Inkomensongelijkheid naar beroepsgroepen 1952-1967, *ESB*, 17 maart 1976, blz. 273-276. Hieruit wordt o.a. onderzocht de mate van overeenstemming van indicaties ontleend aan verschillende maatstaven.

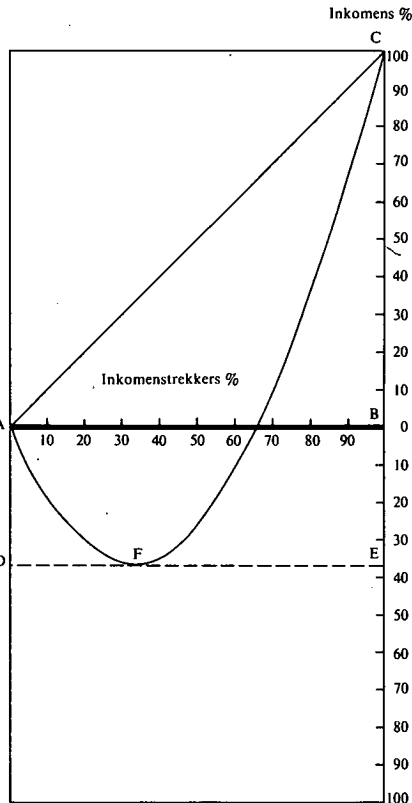
3) J. Pen en J. Tinbergen, Hoeveel bedraagt de inkomensgelisatie sinds 1938?, *ESB*, 15 september 1976, blz. 880-884.

4) J. v. d. Wijk, *Inkomens en vermogensverdeling*. De Erven F. Bohn NV, Haarlem, 1939.

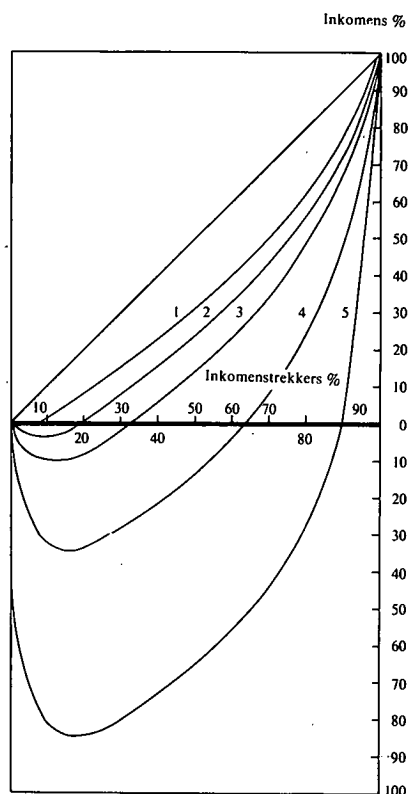
Figuur 1. Oppervlaktenverhouding en de maximale waarde der coëfficiënt bij toenemende negatieve inkomens. (De curve van de inkomensverdeling volgt de assen AB, BC)

Figuur 2. Curve van een inkomensverdeling met 37% negatief inkomen

Figuur 3. Curves van inkomensverdelingen naar oplopend percentage negatief inkomen

naar de coëfficiënt van Gini. Deze heeft o.a. het voordeel dat negatieve inkomens in de berekening kunnen worden betrokken. Het gedrag van de coëfficiënt bij aanwezigheid van negatieve inkomens is echter onzeker 5). Dit is de reden geweest, waarom de coëfficiënt uitgebreid werd onderzocht.

Het onderzoek naar de coëfficiënt van Gini 6)

Als uitgangspunt blijft gehandhaafd dat de coëfficiënt zich bij aanwezigheid van negatieve inkomens blijft bewegen tussen 0 en 1. De formule die als basis voor het verdere onderzoek dienst zal doen, luidt als volgt:

$$\text{Gini} = 1 - \sum_{i=1}^n f_i (y_i + y_{i-1}^*) \quad \text{waarbij}$$

$$y_i^* = \frac{\sum_{j=1}^i Y}{\sum_{j=1}^n Y} = \text{de relatieve cumulatieve inkomensfractie van de } i\text{-de klasse;}$$

f_i = de relatieve fractie der inkomensstrekkers.

Wij starten met de opstelling van een overzicht, waarbij het percentage negatief inkomen in de verdeling oploopt van 0 tot 100, en waarbij vervolgens de maximale waarde van de coëfficiënt werd berekend met behulp van de formule. Uit deze berekeningen blijkt dat de coëfficiënt boven 1 kan stijgen 7). Verder kan nog worden opgemerkt dat de reeks een procentuele voorstelling is, zodat ze betrokken kan worden op verschillende gemiddelde en totaalinkomens. De symbolen stellen achtereenvolgens voor:

Y^- = negatief inkomen;
 Y^+ = positief inkomen;
 YT = totaal inkomen (= $Y^- + Y^+$)

Als randvoorwaarde bij het onderzoek geldt dat Y^- tot -100% van YT mag dalen.

Tabel 1. Maximale waarde van de coëfficiënt van Gini bij toenemende negatieve inkomens; berekend met de formule van Gini

Percentage Y^- van YT	Percentage Y^+ van YT	Maximale waarde der coëfficiënt
0	100	1
- 10	110	1,2
- 20	120	1,4
- 30	130	1,6
- 40	140	1,8
- 50	150	2,0
- 60	160	2,2
- 70	170	2,4
- 80	180	2,6
- 90	190	2,8
- 100	200	3,0

In tabel 1 zijn Y^- en Y^+ steeds uitgedrukt als een percentage van $Y^- + Y^+ = YT$. Het totale inkomen

5) *Bedrijfs-economische Encyclopedie*, Deel I, Algemene economie, W. de Haan, Bussum, 1969, blz. 180-181.

6) De coëfficiënt van Gini beweegt zich tussen 0 en 1. De inkomensongelijkheid neemt toe als de waarde der coëfficiënt toeneemt. Als alle inkomens gelijk zijn is de coëfficiënt 0. Bij een waarde van 1 is de ongelijkheid maximaal.

7) J. T. W. Alleblas, *Inkomensspreiding in de tuinbouw van 1966 tot 1974*, LEI, interne nota 215.

is dus steeds 100%. Indien de coëfficiënt maximaal 3,0 wordt, betekent dat, dat de eerste inkomenstrekker -100% van de totale inkomenssom geniet en dat de laatste inkomenstrekker +200% van YT aan inkomen heeft. De overige inkomenstrekkers hebben geen inkomen. Bij -50% inkomen kan de coëfficiënt maximaal 2,0 worden. Dit is het geval als de eerste inkomenstrekker -50% van de som der inkomens heeft terwijl de laatste inkomensstrekker de rest, zijnde +150%, toekomt.

De coëfficiënt kan boven 1 stijgen. Aangezien dit bij de coëfficiënt van Gini ongebruikelijk is zullen we proberen enige duidelijkheid te scheppen door de berekende inkomensspreiding te visualiseren met behulp van de oppervlakkenverhouding die aan de coëfficiënt ten grondslag ligt (zie figuur 1).

De coëfficiënt is bij verdelingen met alleen positieve inkomens gelijk aan de verhouding van het concentratieoppervlak (dit is het door de curve van een inkomensverdeling en de lijn AC ingesloten oppervlak) en de driehoek ABC.

In het navolgende zal een analoog betoog worden opgebouwd voor inkomensverdelingen met negatieve inkomens. Hiermee kan worden verklaard waarom de coëfficiënt de in tabel 1 aangegeven waarde kan aannemen.

Bij 100% negatief inkomen steeg de maximale waarde der coëfficiënt tot 3,0. Dit komt overeen met de verhouding der oppervlakken $\frac{AFGC}{ABC}$. Bij 50% negatief inkomen is

dit $\frac{ADEC}{ABC} = 2,0$. Hieruit kan worden geconcludeerd dat

voorgaande formule geen rekening heeft gehouden met de maximale ongelijkheid die kan worden bereikt als er resp. 100% en 50% negatief inkomen aanwezig is. De ΔABC wordt steeds als noemer gehandhaafd, ongeacht het oppervlak dat werkelijk voor de maximale spreiding in aanmerking moet komen. Indien de werkelijke maximale spreiding in de berekening zou worden betrokken, zou dit overeenkomen met de oppervlakken AFGC en ADEC als noemer te gebruiken i.p.v. de ΔABC . Hierdoor zal als uitkomst een maximale ongelijkheid van

1 verschijnen: $\frac{AFGC}{AFGC}$ en $\frac{ADEC}{ADEC}$

Conclusie uit bovenstaande is dat op de uitkomst van de formule een correctie zal moeten worden uitgevoerd, die overeenkomt met de verhouding van de oppervlakken der werkelijke maximale spreiding bij negatieve inkomens en dat der maximale spreiding bij alleen positieve inkomens. Voor elk percentage negatief inkomen kan een correctiecoëfficiënt worden opgesteld die kan worden berekend door de in tabel 1 genoemde maximale waarden terug te brengen naar 1. Zo wordt de correctie op een berekende inkomensspreiding bij 50% negatief inkomen 2, dat wil zeggen dat de uitkomst zal moeten worden gedeeld door 2. De correctiecoëfficiënten zijn door interpolatie te berekenen uit tabel 1, omdat hier de maximale spreiding wordt weergegeven die is berekend op basis van een verdeling met alleen positieve inkomens.

Voorbeeld ter berekening van de spreiding (figuur 2)

De curve AFC (die analoog aan de Lorenzcurve is opgezet) bereikt in F zijn laagste punt (figuur 2). Hier is 37% gecumuleerd negatief inkomen bereikt. De maximale spreiding bij 37% negatief inkomen wordt weergegeven door het trapezium ADEC. Dit oppervlak zegt ons dat de eerste inkomenstrekker -37% van het totaal inkomen (100%) heeft en dat de laatste inkomenstrekker +137% (van YT) aan inkomen geniet. Alle overige inkomensstrekkers hebben een inkomen gelijk aan nul.

Berekenen we met de formule van Gini de spreiding van bovenstaande verdeling dan geeft dit 0,974 als uitkomst. Deze uitkomst moet echter nog worden gecorrigeerd voor de maximale spreiding bij 37% negatief inkomen in vergelijking tot de maximale spreiding bij 0% negatief inkomen. Uit tabel 1 is te berekenen dat die correctie 1,74 moet zijn. Dit komt overeen met de oppervlakkenverhouding der werkelijke maximale spreiding en de maxi-

male spreiding bij positief inkomen zijnde $\frac{DECA}{ABC} = \frac{8700}{5000} = 1,74$. De uitkomst van de spreiding wordt dan $\frac{0,974}{1,74} = 0,600$.

Controle op de berekende coëfficiënt

De controle zal worden uitgevoerd voor 5 inkomensverdelingen, die een oplopend percentage negatief inkomen bevatten. In figuur 3 zijn de hierbij behorende curves in beeld gebracht. De curves zijn opgebouwd uit coördinaten der punten, welke de cumulatieve percentages inkomens en inkomensstrekkers voorstellen.

Er werd begonnen met de berekening van de coëfficiënt volgens de formule. De uitkomsten werden op de hiervoor aangeduide wijze gecorrigeerd (tabel 2, kolom 5).

Vervolgens werd met behulp van de regressie-analyse de functie der kromme bepaald. Door middel van een integraalberekening werden daarna de oppervlakken welke door de curves ingesloten zijn, berekend. Deze oppervlakken werden gedeeld door het bij de betreffende functie behorende oppervlak der maximale spreiding (overzicht 2, kolom 8). Dit werd gedaan omdat de coëfficiënt van Gini overeenkomt met de verhouding van het concentratieoppervlak en het oppervlak der maximale spreiding 8). (N.B. De coëfficiënt kan dus m.b.v. de Lorenzcurve bepaald worden).

Tabel 2. De coëfficiënt van Gini volgens de integraalberekening en volgens de formule

1 Verdeling	2 Coëfficiënt van Gini	3 % Negatief Inkomens	4 Maximale ongelijkheid	5 Gini gecorrigeerd	6 Concentratieoppervlak	7 Oppervlak der maximale spreiding	8 Gini = 6/7	9 R ² der functie
1	0,292	0,36	1,0072	0,290	1453	5036	0,289	0,996
2	0,403	3,75	1,0750	0,375	2025	5375	0,377	0,995
3	0,554	10,60	1,2120	0,457	2798	6060	0,462	0,992
4	1,015	35,40	1,7080	0,594	5154	8540	0,603	0,969
5	1,916	85,14	2,7028	0,709	9753	13514	0,722	0,915

We kunnen nu de kolommen 5 en 8 vergelijken. De conclusie is dat de coëfficiënten van Gini die op 2 manieren werden berekend nauw op elkaar aansluiten. De verschillen zijn gering te noemen. Bij ca. 10 à 15% negatief inkomen is er een verschil van ongeveer 0,5%; dit loopt op tot ruim 1% bij 80% negatief inkomen.

Samenvatting en conclusies

In dit artikel werd nagegaan of er mogelijkheden zijn om negatieve inkomens te betrekken in het beeld der inkomensspreiding. Uit een aantal onderzochte maatstaven werd de coëfficiënt van Gini gekozen. Bij toepassing van de Ginicoëfficiënt op verdelingen met negatieve in-

8) Mens en keuze, Hfst. 10, F. J. de Jong, De kromme van Lorenz en de concentratiecoëfficiënt van Gini, blz. 171-209, Noord-Holland Uitgevers Mij.

Kapitaalnoed in de industrie

DR. F. W. C. BLOM

Onlangs kwam met enorme vertraging de balansstatistiek van beurs-NV's 1974 uit 1). Deze statistiek is enorm verbeterd, met veel meer specificaties en analytisch commentaar. Dit werd mogelijk door de invoering van de Wet op de Jaarrekening, die de ondernemingen tot een bepaalde detaillering van hun jaarrekening heeft verplicht. Hieronder zal slechts één financieringsonderwerp worden aangeroerd, als een demonstratie van de grote betekenis van die statistische bron, en tegelijk als een belangrijk economisch-politiek probleem. Dat onderwerp is: de ontwikkeling in de financiële structuur van beurs-NV's van de „binnenlandse industrie”. Die groep omvat niet de internationals, maar wel de rest van de industrie incl. hun buitenlandse bedrijven.

1. Samenstelling financiering

Op grond van het statistisch materiaal heb ik de procentuele samenstelling van de balanspassiva van de categorie beurs-NV's van de binnenlandse industrie berekend. Dit wordt in figuur 1 uitgebeeld. In tabel 1 staan dezelfde gegevens tabellarisch, alsmede de gezamenlijke balanstotalen.

De balanstotalen zijn sterk gegroeid o.m. door: a. algemene geldontwaarding; b. toenemende afzetfinanciering. Het eigen vermogen heeft dat groeitempo niet kunnen bijhouden. Opmerkelijk is vooral:

1. Het aandeel van het eigen vermogen in de totale financiering daalde doorlopend in 7 jaren van 45% tot 28% eind 1974, dus met 3 punten per jaar. Die *trend* lineair doortrekkend, zou dat thans op 22%-23% kunnen staan. Dit betekent een ernstige verzwakking van de solvabiliteit, één van de vereisten voor kredietwaardigheid van leningen op lange termijn:

2. De daling van de component eigen vermogen is *niet* gecompenseerd door een expansie van de component vreemd vermogen op lange termijn. Hoewel dat laatste voor de onderneming toch het naastbeste surrogaat voor eigen vermogen zou zijn voor haar langdurige kapitaalbehoeften. Heel opvallend is dat de component vreemd vermogen op lange termijn in percentage van het balanstotaal ook wat is gedaald. Tot aan 1972 toe lag die in de orde van 20%, daarna zakte zij in tot 19%. De verklaring ligt voor de hand, dat het aandeel van deze component is gedaald doordat vele ondernemingen bij te verzwakte solvabiliteit niet in staat waren nieuwe geldleningen op lange termijn te verkrijgen.
3. De daling van de component eigen vermogen is *integendeel* gecompenseerd door een expansie van de component vlottende schulden. Hoewel dat laatste het radicale tegendeel is van eigen vermogen.

2. Netto-werkkapitaal

„Kapitaal” is een naam voor kapitaalmarkt middelen die voor lange duur aan ondernemingen worden verstrekt. Dus gewoon eigen vermogen + vreemd vermogen op lange termijn = totaal vermogen op lange termijn.

Voor zover kapitaal langdurig in activa wordt geïnvesteerd, is het vastgelegd kapitaal; het daarboven overschietende kapitaal wordt gestoken in een deel van de vlottende activa en dat heet netto-werkkapitaal. Figuur 2 en tabel 2 tonen de ontwikkeling van het netto-werkkapitaal. Hierin is vooral opmerkelijk:

1. Het percentage netto-werkkapitaal in de *balans* is eveneens hard achteruitgegaan van 21% naar 13% in 1974. Dit is voor een deel een doorlopende *trend* met een daling van een punt per jaar, maar bovendien een meer *eenmalige* kleine instorting na de oliecrisis van 1974.

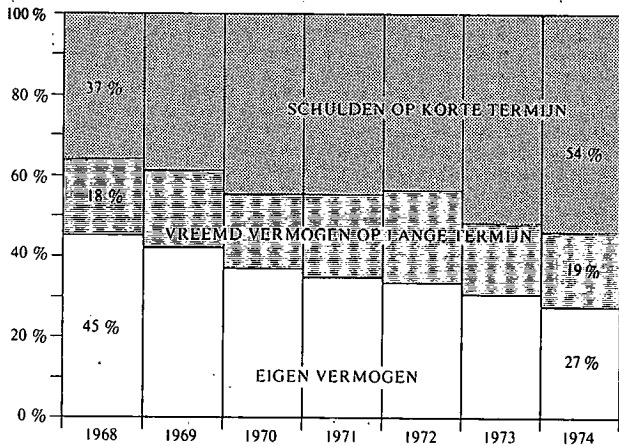
1) Beurs-NV's 1974, Financiële statistiek uit jaarrekeningen 1974, in *Maandstatistiek Financieuzen*, Centraal Bureau voor de Statistiek, december 1976.

komens bleek de coëfficiënt boven 1 te kunnen stijgen. Dit zou inhouden dat verdelingen met negatieve inkomens in principe een grotere spreiding kunnen hebben dan verdelingen met alleen positieve inkomens, hetgeen onjuist verondersteld mag worden. Dit verschijnsel werd onderzocht en kan verklaard worden uit het feit dat de formule geen rekening houdt met de opbouw der maximale spreiding bij verdelingen met negatieve inkomens. Daarom zal de uitkomst een correctie moeten ondergaan die overeenkomt met de verhouding van de oppervlakken der maxi-

male spreiding bij verdelingen met negatieve inkomens en de maximale spreiding bij verdelingen met alléén positieve inkomens. De gecorrigeerde coëfficiënt van Gini werd gecontroleerd door de oppervlakken werkelijk te berekenen m.b.v. regressie-analyse. De uitkomsten van deze berekeningen zijn zodanig dat de op onze wijze berekende coëfficiënt een goede manier lijkt om de spreiding weer te geven van inkomensverdelingen met negatieve inkomens.

J. Alleblas

Figuur 1. Procentuele balanssamenstelling van Nederlandse beurs-NV's industrie excl. internationals (eigen vermogen: aandeel van derden in dochterondernemingen inbegrepen)

Tabel 1

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Schulden op korte termijn	37 %	39 %	45 %	45 %	44 %	52 %	54 %
Vreemd vermogen op lange termijn (incl. voorzieningen)	18 %	19 %	18 %	20 %	22 %	17 %	19 %
Eigen vermogen incl. aandeel derden	45 %	42 %	37 %	35 %	34 %	31 %	27 %
Balanstotaal	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
Balanstotaal inf. mrd.	f. 13	f. 14	f. 16	f. 18	f. 20	f. 25	f. 29

- De relatieve toename van de vlottende activa van 58% naar 67% van de totale activa zou eerder een daarmee evenredige toename van het percentage netto-werkkapitaal in de balans hebben gevergd.
- Daardoor zakte het percentage netto-werkkapitaal in de vlottende activa nog sterker. Decimaal uitgedrukt: van 0,36 tot 0,19. Gevolg daarvan is een trendmatige sterke achteruitgang van de liquiditeitsverhouding (current ratio) van $1,6 \times$ naar $1,2 \times$ in 1974.

3. Dekking rentelasten

In de nieuwe statistiek is de winstsamenstelling verder gespecificeerd. Daaruit kan het volgende worden opgesteld voor die groep van industrie-beurs-NV's (zie tabel 3).

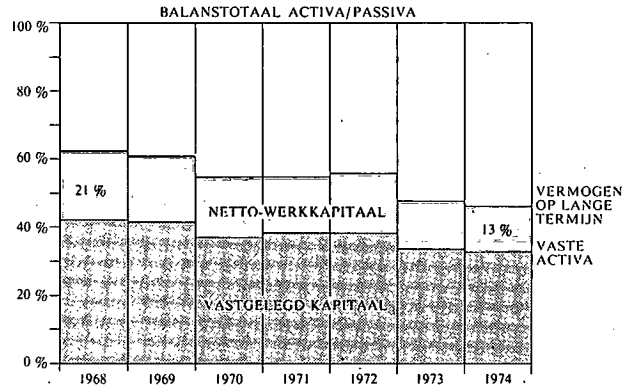
Tabel 3

(in f. mln.)	1973	1974
Winst vóór aftrek rentelasten en belastingen	f. 1.476	f. 1.723
Rentelasten	f. 336	f. 568
Winst vóór belasting belastingen	f. 1.140	f. 1.155
	f. 540	f. 544
Winst na belasting	f. 600	f. 611
Dekking van rentelasten	4,4 ×	3,3 ×

Opmerkelijk is vooral:

- de rentelasten zijn in 1974 zeer veel toegenomen, met 69%;
- de winst vóór aftrek van rente en belastingen is in 1974 met 17% gestegen;

Figuur 2. Vermogen op lange termijn (z.g. kapitaal) in vaste activa e.d. voor lange termijn vastgelegd kapitaal. Netto-werkkapitaal voor vlottende activa in % balanstotaal van Nederlandse beurs-NV's industrie excl. internationals

Tabel 2

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Vlottende activa	58 %	59 %	63 %	62 %	62 %	66 %	67 %
Af: schulden op korte termijn	37 %	39 %	45 %	45 %	44 %	52 %	54 %
Netto-werkkapitaal	21 %	20 %	18 %	17 %	18 %	14 %	13 %
Vastgelegd kapitaal	42 %	41 %	37 %	38 %	38 %	34 %	33 %
Vermogen op lange termijn (kapitaal)	63 %	61 %	55 %	55 %	54 %	48 %	46 %
Vlottende activa	1,6 ×	1,5 ×	1,4 ×	1,4 ×	1,4 ×	1,3 ×	1,2 ×
Schulden op korte termijn							

Bron: CBS Winst- en Vermogensstatistiek van beurs-NV's

- de dekking van rentelasten is dramatisch achteruitgegaan.

De achteruitgang in dekking van rentelasten is werkelijk tragisch. Die verhouding is voor verstreckers van geldleningen op lange termijn een belangrijke maatstaf voor kredietwaardigheid op lange termijn. Voor industrie zijn de normen ongeveer: dekking rentelasten $5 \times$ is uitstekend, $4 \times$ is goed, $3 \times$ is zwak en $2 \times$ is slecht. De dekking rentelasten is in 1974 door de kritische norm van $3\frac{1}{2} \times$ doorgezakt; in één jaar van „goed” in „zwak” omgeslagen. Waarschijnlijk is die verslechtering in 1975 en in 1976 doorgegaan.

De toename van de rentelasten in 1974 zal ongeveer voor de helft het gevolg zijn van toename van de rentedragende schulden, en overigens van hogere rentevoeten.

4. Rentabiliteit

Helaas is de gepubliceerde statistiek niet zo ver gedetailleerd, dat het navolgende rendement op activa exact kan worden berekend. Met een kunstgreep kan dat wel benaderend worden geschat (zie tabel 4).

Opmerkelijk is:

- in 1973 verdiende deze groep industrie vóór belasting nog wel de marktrentevoet op geïnvesteerd financieringsvermogen;
- in 1974 echter niet meer; de industrie is dus subrendabel t.o.v. de marktrentevoeten.

Tabel 4 (in mln. gulden)

	1973	1974
Totaal activa/passiva balanstotaal	f. 24.936	f. 29.155
Stel: ca. 1/3 renteloze crediteuren in het balanstotaal. Dan:		
met kapitaal en rentedragende kredieten gefinancierde activa	f. 16.624	f. 19.457
Winst vóór aftrek rente en belastingen	f. 1.476	f. 1.723
Rentabiliteit van die activa/dat financieringsvermogen	9%	9%
Rentabiliteit eigen vermogen, na belastingen	8%	8%
Rentestand op kapitaalmarkt voor hypothecaire leningen gemiddeld	9%	11%
Rentestand op geldmarkt voor rekening-courant kredieten gemiddeld	9%	12%

5. Kapitaalnoed bij industrie

In beginsel zou het denkbaar kunnen zijn, dat de veranderingen in financieringsstructuur een beleidsbeslissing zou zijn geweest. De conventionele balansverhoudingen berustten op ervaringswijsheden van lang geleden; sindsdien is er zoveel veranderd met geldontwaardingsvooruitzichten, rentevoeten, belastingen enz. dat de traditionele balansverhoudingen niet meer optimaal zijn.

Maar alle voorgaande gegevens brengen aan het licht, dat de ingrijpende veranderingen in balansverhoudingen het gevolg waren van kapitaalnoed.

Sub 1 bleek, dat de afnemning van de portie eigen vermogen niet werd opgevangen door versterking van de portie lang vreemd vermogen, hoewel dat nog de beste oplossing voor de financieringsstructuur zou zijn geweest.

Sub 2 bleek, dat de financiering niet meer in het benodigde netto-werkkapitaal kon voorzien. Dat had een droevig en gevaarlijk gevolg voor de liquiditeit op korte termijn.

Sub 3 bleek, dat de dekking rentelasten scherp terugliep.

Sub 4 bleek, dat de industrie in 1973 nog maar net de marktrentevoet voor leningen op haar financieringsvermogen verdiende (vóór de extra-belastingen op ondernemingswinsten); en dat zij in 1974 duidelijk sub-rendabel was.

Gezien dat alles blijkt duidelijk, dat het voor de industrie-beurs-NV's over het geheel genomen onmogelijk was om

voldoende in kapitaalbehoeften (waarvan het bedrag vrij snel oploopt) te voorzien.

6. Conclusie t.a.v. binnenlandse industrie-beurs-NV's

Sinds 1968 is een doorlopende verzwakking in financieringsstructuur opgetreden. In 1973 en 1974 onderging zij ook nog een eenmalige extra-verzwakking door de gevolgen van de oliecrisis. In 1974 stond een groot deel van de industrie al aan het eind van haar financieringslatijn. De verzwakkende trend is na 1974 niet opgehouden; de actuele toestand van de financieringsstructuur is nog zwakker.

De zwakke vermogenssituatie van de industrie is de zwakste schakel in elke poging de industriële bedrijvigheid te stimuleren. Ook al zou de overheid met premies de winstvooruitzichten op verdere investeringen wat aantrekkelijker maken, dan loopt dat dood op gebrek aan kapitaal bij de industrie.

Er zijn twee manieren om een ezel tot doorgaan te dwingen: met een peen voor zijn neus als hij hongerig is of met een stok achter zijn rug als hij geen honger heeft. Maar als hij door langdurige uitbuiting tot vel en been is verzwakt, helpen geen van beide prikkels. M.i. bevat deze statistiek gegevens, die bewijzen dat de industrie nu financieel uitgeput is.

7. Hoogst veelzijdig nieuw statistisch materiaal

Nu nog een paar opmerkingen t.a.v. de bedoelde statistiek over 1974. Deze omvat veel meer gegevens dan vroeger. Ook jaaromzetten, winstmarges, omloopsnelheden. Verbeterde „herkomst en besteding van middelen”. Beter onderscheid tussen monetaire en non-monetaire activa. Een goudmijn voor onderzoek, dat betere doelstellingen voor de financieel-economische politiek kan opleveren. Een doelstelling is meestal: het opheffen van een toestand, die de realisatie van het hoofddoel (zoals voortbestaan) in de weg staat.

Maar het kost enorm veel werk en tijd om dat alles grondig te onderzoeken, en dan wordt het resultaat daarvan helemaal mosterd na de maaltijd. Daarom heb ik mij tot een snelle vlotte analyse van één aspect beperkt; beter snel en ongeveer goed en beknopt, dan wachten totdat alles in zijn geheel is geanalyseerd.

F. W. C. Blom

Beroemde economen (10)

Gustav Schmoller (1838-1917)

Schmoller werd te Heilbron geboren als telg uit een gegoede familie. Zijn vader was een hoge ambtenaar, „Kameralf-verwalter” te Württemberg. Deze goedaardige, ernstige en plichtsgetrouwe man voedde de jonge, ziekelijke (waarschijnlijk tuberculose) Gustav na de vroegtijdige dood van diens moeder op met het ideaal van een streng geordend en vooral werkzaam leven. Het was zijn bedoeling dat zijn zoon ook ambtenaar zou worden. Schmoller, een „braunäugiger, schwarzhäufiger Rundschädel (Spiethoff, Schmollers assistent) werkte, mede met het oog op zijn toenmalige zwakke gezondheid, na het gymnasium, alvorens te gaan studeren aan de hogeschool van Tübingen, een jaar bij zijn vader. Hier werd zijn interesse voor zijn land, de mensen en de

sociaal-economische verhoudingen versterkt. Na zijn studie in de „Staatswissenschaften”, een combinatie van openbare financiën, economie, administratie, statistiek, geschiedenis en sociologie, maar waarin ook o.a. chemie en techniek een rol speelden, won hij een prijs met de verhandeling Die nationalökonomischen Ansichten in Deutschland während der Reformation (1860), waarop hij tegelijkertijd promoveerde. Geïnteresseerd in de ideeën van Hildebrand en Roscher begon hij een studie over de invloed van filosofische systemen op economische systemen.

Nadat hij een handelsverdrag had gepropageerd tussen Frankrijk en de Duitse Zollverein kwam hij in Pruisische gunst en werd hij als buitengewoon hoogleraar benoemd in Halle. Hij zou een van de meest vurige Pruisische patriotten worden, die in de Wilhelm-periode op economisch gebied de toon aangaf. Hij koesterde een – hoewel niet onkritische – bewondering voor Bismarck en werd lid van de Pruisische Raad van State. Als vertegenwoordiger van de universiteit van Berlijn kwam hij in het herenhuis en talrijke academische en niet academische eerbewijzen vielen hem ten deel. Uiteindelijk werd hij in de adelstand verheven en mocht hij de titel van excellentie voeren (hetgeen hij ook gaarne deed).

Zijn hoofdwerk uit de Halle-periode is Zur Geschichte der Deutsche Kleingewerbe im neunzehnten Jahrhundert. Statistischen und Nationalökonomischen Untersuchungen

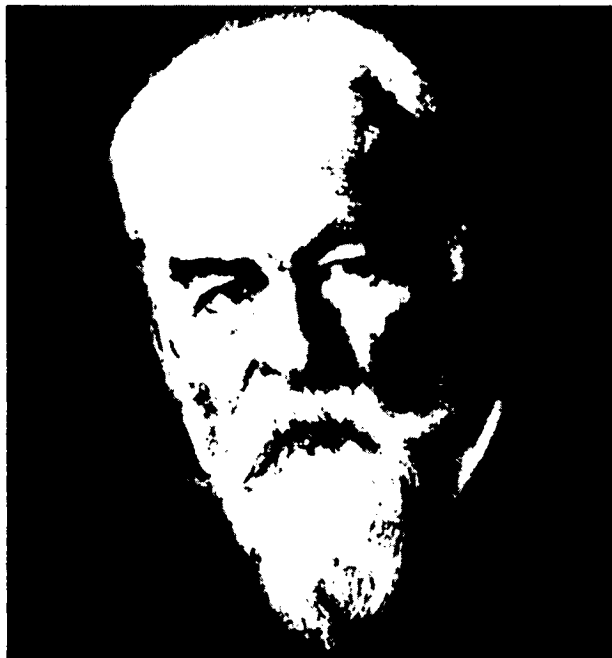
(1870), waarin hij duidelijk liet uitkomen dat de vrije concurrentie niet alleenzaligmakend was en waarin ook de diepe overtuiging, dat sociale hervormingen noodzakelijk waren, tot uiting kwam. Dit ging recht in tegen het toenmalig heersende Engelsklassieke economische denken. Kritische reacties leidden tot de oprichting in 1872 van de „Verein für Sozialpolitik“, waarin Schmoller tientallen jaren een leidende rol zou gaan spelen. De nieuwe groep met o.a. Wagner en Brentano werd door de tegenpartij „Kathedersocialisten“ genoemd; katheder omdat de academische katheders gebruikt werden voor politieke propaganda, socialisten omdat men iedereen zo noemde die tegen de economische laissez-faire-politiek was.

Schmoller was een conservatief-sociale hervormer. Hij was ervan overtuigd dat democratisering, hoewel zij grote gevaren had, heilzaam en onontkoombaar was. Hij werd gedreven door de optimistische levensovertuiging van de mogelijkheid en noodzaak van zedelijke vooruitgang en sociale gerechtigheid, waarbij de staat met een integer ambtenarenapparaat een beslissende rol had. In de politiek is Schmoller nooit als woordvoerder van een der politieke partijen opgetreden. Als academicus bewaakte hij met wijsheid en zekerheid en met een afgewogen oordeel (aan niets had hij een grotere hekel dan een zaak van één kant bekijken) de gestadige vooruitgang der sociale hervormingen. Duide-lijk was hierbij zijn persoonlijke betrokkenheid en zijn grote moed om voor een zaak te vechten. Dictatoriaal, maar charmant en universeel met een voorliefde voor „Realpolitik“ en met de gave de leidende ideeën van zijn tijd te verwoorden, groeide zijn invloed sterk en kon er uiteindelijk geen hoogleraar in de economie benoemd worden in Duitsland zonder zijn goedkeuring (die uitbleef als het een aanhanger van de Engelsklassieke ideeën betrof).

Als hoogleraar stond Schmoller bekend om zijn boeiende, met Zwabisch accent gehouden, voordrachten en zijn gave om studenten te motiveren. Zijn adembenemende werkkraft – zelfs de wandelingen maakte hij lezend – gesteund door een gelukkig huwelijk, deden hem veel publiceren. Schmoller schreef snel (hoewel niet altijd even accuraat, iets dat hij wel propageerde) en veel was direct drukklaar.

Na Halle werd Schmoller een tiental jaren hoogleraar te Straatsburg, waar zijn bekendste werk *Die Straszburger Tucher- und Weberzunft...* (1879) was. In 1881 begon hij met de uitgave van het *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche*, beter bekend als *Schmollers Jahrbuch*. In 1882 was Schmollers faam als nationalistisch royalistisch geleerde groot genoeg om benoemd te worden aan een nieuwe sociaalpolitieke richting aan de universiteit van Berlijn, een benoeming die een tiental jaren was tegengehouden door het ministerie, dat van deze richting huiverig was. Schmoller zou hier 35 jaren arbeiden. In deze tijd raakte hij betrokken bij de twee generaties durende methodenstrijd, die begon toen Carl Menger in 1883 als verlaat antwoord op Schmollers ongunstige recensie van zijn *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (1871) met een fel geschrift de door de historische school gevolgde methode aanviel. Hierbij werd in de hitte van het gevecht de historische school, die de klassieken verweet dat zij met de deductieve methode en met de methode van abstractie de samenhang met andere maatschappelijke verschijnselen geweld aandeed, verweeten het slechts met inductie en zonder theorie te willen doen, hetgeen veel te extreem gesteld was. Schumpeter bestempelde later deze methodenstrijd dan ook als volgt: „The history of this literature is substantially a history of wasted energies, which could have been put to better use“.

Schmollers antipathie voor liberale economische doctrines met hun isolatie van economische verschijnselen leidde er niet toe, dat hij de analytische theorie door alleen historische research wilde laten vervangen. Hij was er echter van overtuigd dat een adequate economische theorie slechts kon worden gevonden door een geweldige hoeveelheid on-

derzoekswerk naar gebeurtenissen, instituties en structuren. Zelf verzette hij dan ook enorme hoeveelheden werk in archieven. Zijn tegenstanders stelden echter dat bij Schmoller een werkelijk analytische basis niet te vinden is, ook niet in zijn in 1900 en 1904 uitgekomen, 1400 blz. tellende hoofdwerk *de Grundrisz der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, waarmee Schmoller eigenlijk wilde laten zien wat „zijn“ historische school tot dan toe gepresteerd had. Sinds haar ontstaan rond 1870 was Schmoller nl. de onbetwiste leider van de z.g. jonge historische school. Deze richting ging verder dan de z.g. oude historische school in haar afkeuring van de door de klassieken geformuleerde economische (laissez-faire-)wetten met hun gepostuleerde absolute geldigheid en probeerde de pluriformiteit en het gebonden zijn aan tijd en plaats van het economisch proces aan te tonen door een enorm programma van economische historische research. Het opkomen van deze school in de pas gevormde Duitse staat met infant-industry en consolideringsproblemen valt eenvoudig te verklaren. Een aardige anekdote, die zowel het karakter van Schmoller belicht als diens kijk op het economisch proces is de volgende. Op een congres te Bern sprak Pareto van economische natuurwetten, waarop Schmoller interrumpeerde dat die niet bestonden. Pareto boog stiltwijgend, maar vroeg Schmoller later of hij in Bern wegwijs was en daar een restaurant kende waar voor niets kon worden gegeten. Schmoller in statig geklede jas moet de eenvoudig geklede, maar niet onbemiddelde Pareto half medelijdend half verachtelijk hebben aangekeken en geantwoord hebben: „Er zijn wel goedkope restaurants, maar overal moet men iets betalen“. Pareto: „les lois naturelles de l'economie politique, les voilà.“

Er gaat een grapje over Schmoller dat economen hem als een groot historicus en historici hem als een groot econoom zagen. Van beide zijden is hij echter aangevallen. Na zijn dood verflauwde de invloed van zijn economisch denken snel. Typierend zijn uitspraken als van Wolfram Fischer: „In his attempt to construct a theory mainly by historical methods he damaged both theory and history, and hampered their development in Germany for nearly a century.“ Hiertegenover staat een waardering voor Schmollers werk verwoord door Von Beckerath: „Aber ein Wissenschaft, welche die Grenzen überschreitet, um gemeinsam mit anderen Disziplinen das Wesen des Menschen in seiner Geschichtlichkeit zu erhellen, wird man ihr Recht nicht minder zugestehen müssen. Darin liegt die ware Aktualität von Schmollers Werk gegenüber einer jeden Fach drohende Horizontverengung“.

H. M. Becker

Nederland en de Vezelakkoorden van Genève

DR. W. T. KROESE

De lezers van *ESB* zullen Drs. P. J. Kuiper en zijn medewerkers ongetwijfeld zeer erkentelijk zijn voor de gedetailleerde en goed gedocumenteerde informatie die hij in *ESB* van 30 maart jl. op de blz. 314 t/m 319 verschaft betreffende de EG en het Multivezelakkoord. Het is echter wel jammer, dat in die beschrijving enkele passages voorkomen (met woorden als: „misbaar”, „hoogst merkwaardige GATT-bepaling”, „MVA een protectionistisch instrument” e.d.) die insiders het recht geven er vraagtekens bij te plaatsen. Overigens komt dit voort uit de beperking die de schrijver zich door de titel (1974-1977) zelf oplegde.

Wil men zich werkelijk een afgerond beeld vormen van het Multivezelakkoord, dan moet men daar een inleiding aan vooraf laten gaan die ten minste een twaalftal jaren bestrijkt. Daar ik zelf de geschiedschrijving van de textielindustrie in *ESB* voor ¼ eeuw als ooggetuige heb mogen verzorgen, mag ik nu misschien een poging wagen enkele korte, aanvullende notities te maken welke het betoog van Drs. Kuiper m.i. alleen maar verduidelijken.

Uit de door mij gekozen titel: „Nederland en de Vezelakkoorden van Genève” kan iedereen opmaken, dat er — zoals ook door Drs. Kuiper vluchtig werd aangestipt — een lange voorgeschiedenis aan het Multivezelakkoord is voorafgegaan. Ik heb deze historie uitvoerig beschreven bij het derde lustrum der verschillende, elkaar opvolgende vezelakkoorden (1 oktober 1976) onder de titel van: „Vijftien jaar „pech gehad” voor de Nederlandse KRL-industrie. Een triest jubileum met een hoopvol, wenkend perspectief”. Deze artikelen verschenen op 11 en 18 september 1976 in het weekblad *Texpress* te Amsterdam, zodat ik hier kan volstaan met een korte weergave en enkele nieuwe feiten.

Direct na de tweede wereldoorlog hebben de katoen-industriëlen van het VK, de VS, Japan, India en sommige landen van het continent van West-Europa (w.o. in het bijzonder Nederland met zijn relatief groot exportbelang van de textiel-industrie) nauw contact met elkaar onderhouden, ten einde te trachten zich een beeld te vormen

van de nieuwe, groeiende internationale textielmarkt. De conferentie van Buxton (VK, 1952; dus 25 jaar geleden) was in dit overleg de belangrijkste mijlpaal. Ik had toen het voorrecht de delegatie van „continental Europe” te presideren. De EEG bestond toen nog niet.

Het zou echter nimmer tot de taak van privé-ondernemers kunnen behoren om, binnen het vrije spel van krachten toch tot een bepaalde, dicht bij de natuurlijke ontwikkeling gelegen regeling van juist dát internationale krachtenspel te komen. Daarom werd door de Engelse en Amerikaanse industrie getracht via de resp. regeringen tot bepaalde markt-afspraken te geraken.

De Engelse textielondernemers en -werknemers, verenigd in de Cotton Board sloten — geruggesteund door de Board of Trade — handelspolitieke overeenkomsten af met India, Pakistan en Hongkong.

Onder de regering van president Dwight D. Eisenhower kwam de eerste „vrijwillige” autolimitation van de Japanse textielexport naar de VS tot stand.

In Nederland bereikte de Twentse textielindustrie zonder regeringshulp een goed commercieel contact met de verenigde batik-coöperaties op Java.

Het was een ieder echter wel duidelijk dat dit alles nooit tot een mondiale regeling zou kunnen leiden. Toch zou dit nodig zijn wilde men de overgang van bepaalde delen van de textielindustrie naar de derde wereld goed begeleiden. Alleen op die wijze zouden chaotische toestanden in de klassieke, oorspronkelijke textielproductiecentra kunnen worden vermeden.

Het GATT — ik heb dit in het begin van de jaren zestig uit persoonlijke gesprekken met Mr. Wyndham White, de toenmalige leider op kunnen maken — voorzag het ontstaan van ernstige marktverstoringen op de internationale textielmarkten. Dit zou ongetwijfeld leiden tot een terugval in een zuiver protectionistische handelspolitieke sfeer. Doordat het GATT (gebonden aan de San Francisco-principes) noch mocht discrimineren, noch kwantitatief regelen mocht optreden, diende men in Genève in de jaren vijftig dus geheel werkeloos toe te zien. Gelukkig kwamen er spectaculaire mogelijkheden naar

voren die een optreden tegen marktverstoring acceptabel zouden maken.

Na president Eisenhower had ook president John F. Kennedy toegezegd „iets” voor de Amerikaanse textielindustrie te zullen doen. Voor een goed begrip moge dienen dat, als er sprake was van de Amerikaanse textielindustrie dit tevens omvatte het katoenen negerprobleem van de Dixielanden in het zuiden van de VS. Het is de nog altijd belangrijke politieke macht van de oude Confederate States die hier een rol speelt.

President Kennedy lanceerde in april 1961 zijn 7 textieelpunten w.o., als belangrijkste, dat van een handelspolitiek World Textile Arrangement. Mr. George W. Ball werd op een snelle wereldreis gezonden om de mogelijkheden af te tasten. Daarna bleek het dat een akkoord, zoals door Drs. Kuiper beschreven werd, (nog) niet mogelijk zou zijn. Men besloot daarom (het was inmiddels 1 oktober 1961 geworden) tot een voorlopig short-term-arrangement voor katoen *alleen* te komen. Dit akkoord werd een jaar later tot Long-Term-arrangement (LTA) uitgebouwd. Het zou duren tot 1967; het werd daarna twee maal voor drie jaar verlengd tot 1974.

Nadat president Lyndon B. Johnson door het afschaffen van de „dual-pricing-policy for cotton” zijn steentje tot de bloei van de Amerikaanse textielindustrie had bijgedragen, beloofde zijn opvolger, president Richard M. Nixon het katoenakkoord tot een Multivezelakkoord uit te bouwen. Dit kreeg op 1 januari 1974 (voor 4 jaar) zijn beslag, dus bijna 13 jaar nadat Kennedy zijn eerste plan concipieerde.

Als men alles tot in details nagaat, zijn er natuurlijk wel verschillen tussen het LTA (1962-1974) en het huidige MFA (de Engelse afkorting Multi Fiber Arrangement) op te sporen. Toch liggen alle arrangementen wel in elkaars verlengde en beogen zij een geleidelijk toenemend marktaandeel voor de textielindustrieën van de derde wereld met een tegelijkertijd beheerst terugtrekken van de „oude” textielproducenten.

Wat is er nu van 1961 tot 1974 in feite gebeurd? Amerika had met grote voortvarendheid direct gebruik gemaakt van de handelspolitieke kansen die

„Genève” bood. Het GATT vond het attractief na te gaan hoe het met de LTA's zou vergaan. Het wilde kennelijk ervaring opdoen, aler t.z.t. misschien zelf reglementen te wijzigen (art. XIX?) of geheel nieuwe te creëren. Het adopteerde het LTA dus officieel. Daarmee verwierf het katoenakkoord de erkende status.

Nederland kon tot 1 januari 1974 nog bilateraal ageren. Als er één land was dat (naast het VK) het LTA met beide handen had moeten aangrijpen om de onvermijdelijke — toegegeven — afbouw van de textielproductiecentra in Twente en Brabant zinvol te begeleiden (m.a.w. vooral vervangende werkgelegenheid te scheppen) was dat Nederland. Helaas is dit niet gebeurd.

Sedert oktober 1961 hebben zes regeringen (en daarbinnen zeven ministers van Economische Zaken) nauwelijks gebruik gemaakt van de unieke, internationaal gesanctioneerde mogelijkheid om op te treden tegen marktverstoringen. Dit is ten dele bewust geschied (o.a. in verband met het laag houden van een belangrijk percentage van de kosten van levensonderhoud), ten dele is het een gehoor geven aan te ongenueanceerde uitingen van sommige macro-economen dat misschien de „onbewuste” kant van de inactiviteit vormde.

Na januari 1974, Drs. Kuyper beschrijft het bij herhaling, zijn wij in de Brusselse traagheid verward geraakt, met alle gevolgen vandien! In Washington kon men het MFA onmiddellijk enten op het complete netwerk van maatregelen, dat van 1961 tot 1974 onder het regime van de LTA's was uitgewerkt.

Wat de VS betreft hoeft er op 1 januari 1978, wanneer vermoedelijk een nieuw MFA ingaat, niets veranderd te worden. Immers, 6% van nihil blijft nihil. Nederland als onderdeel van de EG moest te zamen met de 8 andere landen alles opnieuw opzetten. Men kan begrijpen hoe de import tijdens de jarenlang gerekte onderhandelingen toenam.

Als het ons in Europa door de Amerikanen wel eens voor de voeten wordt gegooid, dat er inmiddels door de VS zo'n kolossale textielinvoer wordt geaccepteerd, is er nooit sprake van een zekere relativering. D.w.z. men zet die invoer niet af tegen het verbruik op de binnenlandse markt.

In Nederland verzorgden Twente en Brabant in het begin van de jaren vijftig zo'n 70 à 75% van de Nederlandse textielbehoefte (met daarnaast een grote export natuurlijk). Amerika dacht toen nog zuiver autarkisch.

Momenteel zal het percentage van de Nederlandse marktvoorziening door de Nederlandse textielindustrie eerder bij 40 dan bij 50 liggen. In de VS is dat percentage nog steeds 80 en meer.

Een goed beeld van de wijze waarop

Tabel. Wereld spincapaciteiten (exclusief USSR, Oost-Europa en China) (mln. spindles; 1939 = 100)

	West-Europa		VS		India		Japan		Overige landen	
1939	68,8	100%	25,4	100%	10,1	100%	11,4	100%	8,0	100%
1950	57,3	84%	23,0	91%	10,5	104%	4,4 a)	39%	8,7	109%
1960	40,4	59%	20,1	79%	13,5	134%	13,0	114%	15,5	194%
1970	22,1	32%	19,6	77%	17,9	177%	11,6	102%	27,5	344%
1974	20,9	30%	18,6	73%	18,9	187%	11,8	104%	32,3	404%

a) Terugval in de tweede wereldoorlog.
Bron: IFCAT1, Zürich.

men in Amerika industrieel denkt, wordt ook gegeven door de stijging en daling van de capaciteitscijfers. Zie daarvoor de tabel.

Het is natuurlijk onjuist om alle globale ups and downs alleen maar toe te schrijven aan het al of niet toepassen van de vezelakkoorden. Toch maakt het een groot verschil uit in een afgebakende markt als die van de VS te opereren dan in een door grote, goedkope import vergiftigd klimaat te moeten leven zoals wij, in de EG.

Een schrijnend feit bij dit alles is nog de constatering dat de zojuist weergegeven afbouw van de capaciteiten in Nederland en andere landen van West-Europa zeker *niet* aan het ideale beeld heeft beantwoord. Het zijn niet de „echte” ontwikkelingslanden die van de te geringe toepassing van de vezelakkoorden geprofiteerd hebben. De „armsten der armen” hebben er weinig van gemerkt; hun plaats werd, zoals Drs. Kuypers terecht opmerkt, ingenomen door de „routiniers” Hongkong, Korea en Taiwan. De industriële koloniën van Japan en de VS.

Bij het noemen van de armsten der armen moet nog even een kleine notitie worden gemaakt bij de „handgeweven stoffen” uit India die overal vrije toegang hebben. Terecht, zal iedereen opmerken die daarbij uitsluitend denkt aan de 3 mln. handgetouwen die — natuurlijk niet altijd in actie — hier met een acceptabel voordeel gaan strijken. Wat is echter het geval. Zojuist zagen wij in de capaciteitstabel dat India's spincapaciteit na de oorlog met 87% toenam. Een verheugend verschijnsel. De daarop afgestemde weefcapaciteit bleef echter praktisch gelijk en steeg in de zojuist genoemde periode van 198.000 naar 206.000 getouwen. How can?

Dit komt omdat de officiële capaciteitscijfers van de weverijen alleen betrekking hebben op de grote fabrieken. Naast de 3 mln. handgetouwen zijn er in India nog de z.g. decentralized looms, kleine weverijtjes die mechanisch werken, maar met hun in totaal ruim 200.000 getouwen gemakshalve tot de handweverijen worden gerekend (alle wevers hebben toch handen!). Deze totale hand-loom-sector consumeert ca. 80% van het garenvolume, dat door de grote fabrieken wordt verwerkt. Zo

klopt de rekensom dus. Met het begrip: handgeweven stoffen moet men in dé handelspolitiek echter toch wel voorzichtig manoeuvreren.

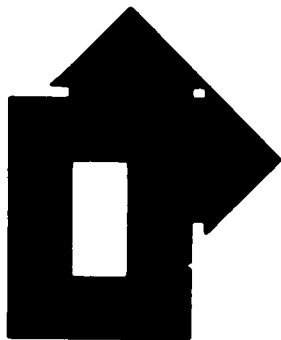
Hoe zal het nu verder met het Multi-vezelakkoord gaan? De huidige Nederlandse regering is als eerste naoorlogse bijzonder actief, ook op handelspolitiek gebied. De EG wil wijzigingen aanbrengen. Terecht, want er is sedert 1 januari 1974 te veel gebeurd op de Europese markt. Nederland kan daarvan meepraten. Zeker, de import in ons land kwam slechts voor een betrekkelijk gering percentage (Drs. Kuyper noemt 12½% voor 1974) uit de ontwikkelingslanden, maar hoe groot zou dit percentage zijn, als men kans ziet om na te gaan welke import afkomstig uit de overige EG-landen al dan niet veredelde stoffen uit de ontwikkelingslanden is?! Handelspolitiek was de EG de laatste 3 jaar immers zo lek als een mandje, waarbij nog het grote gat tussen de twee Duitslanden komt. De Comecon zou bij wijze van spreken vrij spel op de EG-markt kunnen hebben.

West-Duitsland is tegen een wijziging. De textiel-machine-industrie is daar een grote macht. Of zal de Commissie in Brussel (waarin Ir. H. Vredeling de sociale portefeuille beheert) tijdig inzien, dat bij een ongewijzigd verlengen van het MFA de werkgelegenheid van vele miljoenen werknemers in de textiel- en confectie-industrie gevaarlijk op de tocht blijft staan.

We zullen het moeten afwachten. Vast staat echter, dat men vooraf tijdig alle basisgegevens moet hebben verzameld. De beslissingen kunnen alleen worden genomen als het Textiel-comité neutraal en betrouwbaar cijfermateriaal ter beschikking stelt over al datgene wat in 1974/1975/1976 is gebeurd en ook nu nog plaats vindt. Het voorbeeld van de handgetouwen is in dezen sprekend.

Indien de lezers van *ESB* dan daarover verder weer zo goed worden geïnformeerd als door Drs. Kuyper in eerder genoemd artikel werd gedaan, kan iedereen zelf oordelen over het nut van de voortzetting van het boeiende spel der z.g. textielvezelakkoorden.

W. T. Kroese

Terug naar de overlegeconomie

A. F. VAN ZWEEDEN

De windstilte voor de verkiezingen van de 25e mei biedt een mooie gelegenheid voor bezinning. Allerlei organisaties die zich bezighouden met het maatschappelijk leven storten zich in forums en studiebijeenkomsten op thema's als de maatschappelijke orde en de arbeidsverhoudingen. Een hoogtepunt in deze symposia-organie was de in het Koninklijk Paleis te Amsterdam gehouden „Tussentijds Bestek“-discussie, ditmaal gewijd aan de veranderingen in de arbeidsverhoudingen. In de vorstelijke ruimte van de Vierschaar was een gezelschap verzameld dat toonaangevend mocht worden genoemd. Deze bijeenkomst was een unieke gelegenheid om een bestek op te maken van de voorraad wijsheid waarover de belangrijkste vertegenwoordigers van ons maatschappelijk bestel beschikken.

Iedereen beseft dat we met onze opvattingen over de plaats van de arbeid in onze samenleving nieuwe wegen moeten zoeken. De waardering van begrippen als materiële welvaart en volledige werkgelegenheid wordt immers danig op de proef gesteld nu we door structurele ontwikkelingen worden gedwongen onze prioriteiten te herzien.

Prof. Van den Beld, de directeur van het Centraal Planbureau, plaatste de mogelijkheden waarover we nog beschikken om volledige en volwaardige werkgelegenheid te garanderen, in een somber perspectief. Op basis van een „verrassingsvrije“ projectie voorspelde hij in de eerste helft van de jaren tachtig een werkloosheid die nog tot boven 200.000 zou oplopen. Pas na 1985 is een zekere toeneming van het aantal arbeidsplaatsen te verwachten, omdat dan de golf van vervangingsinvesteringen, die tegen 1980 wordt verwacht, zal zijn uitgewerkt en de investeringen wat minder op vervanging van arbeid door kapitaal gericht kunnen zijn. De moeilijkheden op de arbeidsmarkt zullen dan zeker niet minder groot zijn, omdat de vraag- en aanbodverhoudingen in de verschillende segmenten van de arbeidsmarkt sterker zullen contrasteren. Het aanbod van hoger opgeleid personeel zal de vraag sterk overtreffen, terwijl er tekorten blijven aan middelbaar en lager opge-

leiden. Aan een vérgaande wijziging van de beloningsverhoudingen zal volgens Van den Beld dan ook niet te ontkomen zijn. De arbeidstijdverkorting die hij in zijn projecties had verdisconteerd (een vrije vrijdagmiddag voor 1980 en eventueel vervroegde pensionering) leidt niet tot spreiding van de werkgelegenheid.

Drs. P. J. Vos, sociaal-economisch deskundige van de Industriebond NVV, betoogde dat de door Van den Beld gesignaleerde dualiteit van de arbeidsmarkt ertoe zal leiden dat niet de hoger opgeleiden met werkloosheid worden bedreigd, maar juist degenen die het laagste opleidingsniveau hebben. Als gevolg van het aanbodoverschot van hoger opgeleiden zullen immers velen op een lager niveau gaan werken. Er voltrekt zich een mobiliteit in neerwaartse richting waardoor ten slotte het afgestoten volume in de arbeidsreserve terecht komt of geheel buiten de arbeidsmarkt wordt geplaatst. Door de toeneming van de werkloosheid worden de collectieve lasten verhoogd, waardoor de prijsaanpassing op de arbeidsmarkt wordt belemmerd. De vraag waarvoor we staan is, aldus Vos, hoe we de neerwaartse mobiliteit kunnen omzetten in een opwaartse. In het arbeidsmarktbeleid zal het begrip „passende arbeid“ moeten worden geweerd, omdat dat leidt tot sociale degradatie. Het is het bewegingsmechanisme van de neerwaartse mobiliteit. De weg die Vos zoekt, loopt uit op spreiding van werkgelegenheid door vergroting van de deelbaarheid van vraag en aanbod. Onder de voorwaarden dat de arbeidskosten en kapitaalkosten per eenheid produkt niet mogen worden verhoogd, biedt arbeidstijdverkorting een uitkomst als de tot taak gestelde economische groei op middellange termijn niet kan worden verwezenlijkt. Grotere variaties in werktijden en in het arbeidspatroon sluiten ook aan bij de aspiraties van de beroepsbevolking om aan een hoger niveau van opleiding te werken.

Onder het benauwende vooruitzicht van geringe economische groei, toekomstige handelsbalanstekorten en een blijvend hoge werkloosheid, moet een

beleid worden gevoerd dat kan steunen op de medewerking van de sociale partners. De toekomst van onze maatschappelijke orde wordt door een econoom als Stevers in de zwartste tinten geschilderd. Nog onlangs heeft hij voorspeld dat een drastische verbetering van de werkgelegenheid alleen te bereiken is in een andere economische orde. „Die andere orde“, zo zei hij op een bijeenkomst van de Rotary-club in Amstelveen, „zal dan weliswaar de zegeningen brengen van volledige werkgelegenheid en inkomensnivellering, maar daartegenover staan inefficiency, bureaucratie, arbeidsdwang en agressie tegen de overheid“.

In de Paleis-discussie was het de voorzitter van de SER, Drs. J. W. de Pous, die de Kafka-maatschappij van Stevers afwees. Hij formuleerde een nieuwe constructie voor het sociaal-economisch overleg die een weg tussen de Scylla van de corporatistische staat en de Charydis van de dirigistische planeconomie zou bieden. In het spoor van Boersma en Albada bepleitte hij een permanent driepartijen-overleg, dat evenwel niet zal mogen leiden tot ondermijning van de volksvertegenwoordiging en tot uitholling van de verantwoordelijkheden die aan de particuliere sector toekomen. Dit gevaar ligt besloten, aldus De Pous, in het (in dit blad) door Van den Doel, De Galan en Tinbergen bepleite systeem van democratische aanvaarding van dwang in de vorm van een door regering en parlement geleide loonpolitiek.

De Pous wil een verband leggen tussen het centraal overleg over de arbeidsvoorwaarden en een indicatieve planning, die het mogelijk maakt de grondslagen te leggen voor een meerjarenplanning van het arbeidsvoorwaardenbeleid. De visie van het georganiseerde bedrijfsleven op de sociaal-economische ontwikkeling op middellange termijn zou gebruikt kunnen worden bij het jaarlijkse gemeenschappelijke overleg tussen regering en parlement over de indicatieve meerjarenplanning dat voor het zomerreces van het parlement zou dienen plaats te vinden. De uitkomst van dit gemene overleg zou het referentiekader verschaffen, zowel voor de vast-

stelling van het overheidsbeleid, zoals dat in de Miljoenennota wordt gepresenteerd, als voor het overleg in de particuliere sector over lonen en andere arbeidsvoorwaarden dat in het najaar en het vroege voorjaar in de Stichting van de Arbeid en in de bedrijfstakken wordt gevoerd.

De voorzitter van de FNV, Wim Kok, deed in zijn inleiding uitspraken die in dezelfde richting wijzen. Hij pleitte voor een stelsel van democratische planning waarbij de centrale overheid richting geeft aan de economische ontwikkeling. Het parlement moet de plaats worden waar de beslissingen worden genomen. Regering en parlement scheppen een kader dat in beginsel ruimte overlaat voor de autonomie van de ondernemingen en de bedrijfstakken. Coördinatie

van economische beslissingen op sector-niveau is absolute voorwaarde om verspilling tegen te gaan en het overheidsbeleid mogelijk te maken. Een verdergaande centrale besturing van de economie moet in de visie van Kok gepaard gaan met bevordering van de democratisering en decentralisatie van de besluitvorming. Het marktmechanisme komt binnen nauwere grenzen dan thans het geval is. De vakbeweging eist in principe haar autonomie op, zij wijst „democratische dwang” op het gebied van de loonpolitiek af. Kok verklaarde geen voorstander te zijn van een straffe institutionalisering van het sociaal-economisch beleid, maar wel van coördinatie. In de bedrijfstakken en op centraal niveau moeten afspraken worden gemaakt over arbeidsvoorwaarden en over de vraag

hoeveel mensen in de ondernemingen werkzaam zullen zijn. De wijzigingen die Kok voorstelt gaan niet naar een totaal andere economische orde, maar wel naar herstel van een overleconomie. De ideeën van werkgevers, werknemers en autoriteiten als De Pous, Boersma en Albeda beginnen steeds duidelijker te convergeren.

De verschillen tussen de uitersten, Kok en Van Veen, liggen in de mate van centrale besturing van investeringen. De ideeën zouden zich echter kunnen gaan uitkristalliseren rondom de denkbeelden van De Pous over indicatieve planning. Ook ondernemers zullen eieren voor hun geld moeten kiezen als zij aan het „Stevens-dilemma” willen ontsnappen.

A. F. van Zweeden

Prof. Dr. A. A. Verrijn Stuart: Kwantitatieve aspecten van informatiesystemen. Reeks automatische informatieverwerking, Samsom, Alphen aan den Rijn, 1976, 181 blz., f. 32,50.

Als hoogleraar in de informatica te Leiden speelt Prof. Verrijn Stuart een belangrijke rol in het Nederlandse informaticawereldje. Als zo iemand een boek schrijft, verdient dit in de eerste plaats aandacht vanwege de daaruit sprekende visie op de problemen rond informatiesystemen, ook al wordt het gepresenteerd als een leerboek voor het Hoger Beroeps Onderwijs.

Deze visie is nuchter en optimistisch; de schrijver legt er de nadruk op dat bij het ontwerp van informatiesystemen moet worden gezocht naar een juiste taakverdeling tussen mens en machine. Daarbij beveelt hij het gebruik van kwantitatieve technieken aan, waarbij hij terecht wijst op het nut van simulatie. Vier aspecten van informatiesystemen worden nader belicht en daarbij valt een verschil in benadering op. De behandeling van de tijdschaal waarin informatiesystemen moeten werken bevat een nuttige classificatie, het hoofdstuk over omvangseffecten is meer een terreinverkenning. Hierop volgt een beschrijving van een methode voor de analyse van de doeltreffendheid van een informatiesysteem, waarna in het hoofdstuk „Uitvoerbaarheid” een aantal hulpmiddelen bij het ontwerpen van een informatiesysteem voor het voetlicht komen.

Op enkele punten geeft het boek aanleiding tot detailkritiek. In de eerste plaats maakt de schrijver niet overal een duidelijk onderscheid tussen de be-

grippen informatiesysteem en computersysteem. Informatieverstrekking door het informatiesysteem wordt gelijk gesteld met uitvoer door de computer, hoewel deze uitvoer toch op allerlei manieren verder verwerkt kan worden zonder het informatiesysteem te verlaten. Anderzijds wordt de gecomputeriseerde rekening-courant-administratie van banken en girokantoren tot het informatiesysteem gerekend, hoewel deze m.i. deel uitmaken van het objectstelsel — de eigenlijke activiteit — van deze instellingen.

Ten tweede valt het een econoom op dat de schrijver bij de behandeling van bepaalde facetten van het computerverwerkingsproces geen verband legt met de overeenkomstige bedrijfseconomische begrippen. Zo is de keuze tussen batch- en transactie-gewijze verwerking in feite een voorraadprobleem, de keuze tussen standaard- en specifieke programma's een investeringsbeslissing.

Ten slotte had ik van de schrijver toch wel een korte uiteenzetting van het database-model van Codd verwacht, vooral omdat aan de hand daarvan duidelijk gemaakt kan worden in hoeverre de wijze waarop gegevens in de database worden opgeslagen voor de gebruikers van belang is, een onderwerp dat uitstekend in dit stramien zou passen. Daarvoor had een onhandig geformuleerd bewijs uit de informatietheorie best weggelaten mogen worden.

R. J. Casimir

Mr. J. A. Fruin: De Nederlandse wetboeken. Bewerkt door Mr. M. P. J. A. Cremers, Mr. J. H. F. J. Cremers en Mr. P. H. A. J. Cremers, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1976, 1715 blz., f. 125.

Verzameling van de in artikel 164 van de Grondwet bedoelde algemene wetboeken, met uitzondering van het thans op de helling staand militair strafrecht, aan welke wetboeken zijn toegevoegd de Grondwet, diverse uitvoeringswetten en -besluiten en enige verdragen en wettelijke regelingen die zeer frequent worden toegepast of in het centrum van de belangstelling staan. De wijzigingen in de teksten zijn bijgewerkt tot 1 juli 1976.

The Philippines. Priorities and prospects for development. The World Bank, Washington, 1976, 573 blz.

Over de economische groei mogen de Philippijnen tevreden zijn. Het land slaagt er tot nu toe echter niet in de vruchten van die groei zo te verdelen om op eigen kracht zijn economie te kunnen ontwikkelen. Vandaar dat de Wereldbank o.l.v. R. J. Cheetham dit rapport samenstelde. De economische politiek wordt bestudeerd en er wordt aangegeven waaraan die politiek moet voldoen om de economie op eigen kracht te laten ontwikkelen.

ESB

Mededeling

Lezing over arbeidsconflict

De Nederlandse vereniging voor het onderzoek van arbeidsverhoudingen organiseert op vrijdag 27 mei a.s. een lezing van Dr. P. K. Kienast, hoogleraar aan de Universiteit van Washington, Seattle, over „het arbeidsconflict”.

Plaats: Jaarbeursgebouw, Utrecht. Aanvang: 15.00 uur. Inlichtingen: Secretariaat N.V.A., Vrijburgstraat 22, Voorburg, tel.: (070) 87 25 75.